

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE

FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA

Filmové, televizní a fotografické umění a nová média

Dokumentární tvorba

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**SPOLUPRÁCE S PROTAGONISTOU S PORUCHOU AUTISTICKÉHO
SPEKTRA V ČESKÉM DOKUMENTÁRNÍM FILMU**

BcA. Marie-Magdalena Kochová

Vedoucí práce: Alice Růžičková

Oponent práce: Helena Třeštíková

Datum obhajoby: 12. 9. 2022

Přidělovaný akademický titul: BcA.

Praha, 2022

ACADEMY OF PERFORMING ARTS

FILM AND TV FACULTY

Film, Television, Photography and New Media

Documentary Film

BACHELOR THESIS

**COLLABORATION WITH A PROTAGONIST WITH AUTISM SPECTRUM
DISORDER IN A CZECH DOCUMENTARY FILM**

BcA. Marie-Magdalena Kočová

Supervisor: Alice Růžičková

Opponent: Helena Třeštíková

Defence Date: 12. 9. 2022

Degree Granted: BcA.

Prague, 2022

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své bakalářské práce Alici Růžičkové za cenné rady, připomínky, trpělivost a ochotu. Dále patří můj vděk Miroslavu Jankovi, Veronice Stehlíkové a Zuzaně Kirchnerové za sdílení svých zkušeností a čas, který si našli na rozhovory. Josefu Koktovi hluboce děkuji za intenzivní psychickou podporu, zpětnou vazbu a nekonečnou trpělivost. Stejně tak hluboce děkuji i své milované mamince a sestře za podporu a pochopení. Můj upřímný dík patří také štábu mého bakalářského filmu Ta druhá – Alexandře Strapkové, Ludvíkovi Otevřelovi, Kristině Kůlové, Barboře Drtílkové, Simoně Donovalové, ale i Danielu Blehovi, Lucii Hecht, Karolíně Čejkové a Anně Žihlové. Taktéž děkuji producentům filmu a vedoucímu dílny Martinu Marečkovi.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma

**SPOLUPRÁCE S PROTAGONISTOU S PORUCHOU AUTISTICKÉHO
SPEKTRA V ČESKÉM DOKUMENTÁRNÍM FILMU**

vypracovala samostatně pod odborným vedením vedoucí práce a s použitím uvedené literatury a pramenů.

Praha, dne .....

.....
podpis diplomanta

Upozornění

Využití a společenské uplatnění výsledků diplomové práce, nebo jakékoliv nakládání s nimi je možné pouze na základě licenční smlouvy tj. souhlasu autora a AMU v Praze.

Abstrakt:

Práce má za cíl přiblížit postupy v práci s protagonistou s poruchou autistického spektra ve vybraných filmech českých režisérů a režisérek dokumentárních filmů. Tento fenomén omezím pro svou bakalářskou práci na snímky Normální autistický film Miroslava Janka (2016), Děti úplňku Veroniky Stehlíkové (2017) a epizody dokumentární série Pět statečných Zuzany Kirchnerové (2018). Za použití polostrukturovaných rozhovorů s tvůrci práce postihuje specifika spolupráce s protagonisty s poruchou autistického spektra, shrnuje jednotlivé přístupy a propojuje jejich zkušenosti s mými vlastními.

Abstract:

The aim of this thesis is to present the methods of working with a protagonist with autism spectrum disorder in selected films of Czech documentary directors. For my bachelor thesis, I will limit this phenomenon to the films Normal Autistic Film by Miroslav Janek (2016), Children of the Full Moon by Veronika Stehlíková (2017) and episodes of the documentary series The Magnificent Five by Zuzana Kirchnerová (2018). Using semi-structured interviews with the filmmakers, I will discuss the specifics of working with protagonists with autism spectrum disorder, summarize the different approaches and connect their experiences with my own.

Klíčová slova:

Režie, dokumentární film, autismus, poruchy autistického spektra, protagonista dokumentárního filmu, Miroslav Janek, Zuzana Kirchnerová, Veronika Stehlíková, Normální autistický film, Děti úplňku, Pět statečných, Ta druhá.

Key Words:

Directing, documentary, autism, autism spectrum disorders, documentary protagonist, Miroslav Janek, Zuzana Kirchnerová, Veronika Stehlíková, Normal Autistic Film, Children of the Full Moon, Magnificent Five, The Other One.

Obsah

1	ÚVOD	1
2	PORUCHY AUTISTICKÉHO SPEKTRA	2
2.1	ETIOLOGIE A STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA JEDNOTLIVÝCH PORUCH.....	4
2.2	DIAGNOSTIKA OSOB S PAS A PŘIDRUŽENÉ OBTÍŽE.....	7
3	SPECIFIKA KOMUNIKACE S LIDMI S PAS	9
3.1	KOMUNIKAČNÍ PROBLÉMY LIDÍ S PAS.....	10
3.2	PŘÍSTUP K ČLOVĚKU S PAS JAKO KE KOMUNIKAČNÍMU PARTNEROVI.....	13
4	PRÁCE S REALITOU V DF A AUTORSKÉ PŘÍSTUPY K PROTAGONISTOVI	18
4.1	REŽIJNÍ PŘÍSTUP MIROSLAVA JANKA VE FILMU NORMÁLNÍ AUTISTICKÝ FILM.....	20
4.2	REŽIJNÍ PŘÍSTUP VERONIKY STEHLÍKOVÉ VE FILMU DĚTI ÚPLŇKU.....	25
4.3	REŽIJNÍ PŘÍSTUP ZUZANY KIRCHNEROVÉ V DOKUMENTÁRNÍ SÉRII PĚT STATEČNÝCH.....	30
4.4	MŮJ REŽIJNÍ PŘÍSTUP V BAKALÁŘSKÉM FILMU TA DRUHÁ.....	35
5	ZÁVĚR	40
6	ZDROJE	44
6.1	FILMY.....	44
6.2	LITERATURA.....	45
6.3	ELEKTRONICKÉ ZDROJE.....	46
7	PŘÍLOHY	47

Seznam příloh:

Příloha č. 1, Přiložené CD s přepisem rozhovorů ve formátu PDF a docx.

1 Úvod

Téma této práce vychází z mé osobní zkušenosti s natáčením s protagonistkou s PAS v rámci mého bakalářského filmu *Ta druhá*. Tento film se přímo nesoustředí na protagonistku s autismem, ale na její sestru, skrze jejíž příběh se snažím přiblížit zkušenosti a dilemata sourozenců osob s PAS, jelikož jsem sama sestrou dívky s autismem. Tato má žitá realita nutně ovlivnila nejen volbu samotného tématu, ale i můj (nejen) režijní přístup k sestře naší hlavní protagonistky.

Svou zkušenost z dvouleté spolupráce, která se při natáčení filmu s protagonistkou s PAS rozvíjela, a její reflexi jsem se rozhodla hlouběji prozkoumat i skrze přístupy dalších českých režisérů dokumentárních filmů k protagonistům s autismem a pojmenovat specifika této spolupráce. Oceňovaný *Normální autistický film* (2016) Miroslava Janka byl jedním z prvních českých celovečerních dokumentárních filmů, jenž se podrobněji věnoval odlišnému vnímání a specifickému světu lidí s autismem. Veronice Stehlíkové se skrze dokumentární film *Děti úplňku* (2017) podařilo otevřít širokou společenskou diskuzi a medializovat téma nedostatečné podpory rodin osob s nízkofunkčním autismem. Zuzana Kirchnerová a Tomáš Bojar se v časosběrné dokumentární sérii *Pět statečných* (2018) zaměřili na problematiku ústavní péče a chráněného bydlení. Pro účely této práce jsem se však soustředila na přístup Kirchnerové, a to především z toho důvodu, že její motivace i přístup odrážejí její osobní, žitou zkušenost s jejím synem, kterému byl diagnostikován Downův syndrom a PAS.

Druhá a třetí kapitola této práce se věnuje poruchám autistického spektra a z nich pramenící specifika komunikace s lidmi s autismem. Ačkoliv cílem práce není popis samotného autismu, je pro porozumění nutné vykreslit charakter těchto poruch a jejich projevů, vysvětlit dále užívané pojmy, přiblížit problematiku, a především sjednotit terminologii. Ve čtvrté kapitole práce skrze mnou vedené polostrukturované rozhovory s tvůrci reflektují jejich zkušenosti, přístupy i řešení jednotlivých specifík spolupráce s protagonisty s PAS. Taktéž v této části připojuji svou zkušenost a reflexi. V závěru práce shrnuji jednotlivé přístupy, jejich specifika a propojuji je s vlastní zkušeností.

2 Poruchy autistického spektra

Poprvé byl autismus pojmenován americkým psychiatrem Leo Krannerem v roce 1943. S užitím tohoto termínu se v současnosti setkáváme ve dvojnásobném významu. Někdy je užíván jako označení konkrétní diagnózy (dětský autismus, atypický autismus), jindy označuje širší autistické spektrum (poruchy autistického spektra). V tomto výkladu se liší také současné pojetí klasifikace používané v USA – Diagnostický statistický manuál (DSM, 5. revize) a Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN, 10. revize) používaná v Evropě. DSM-5 zastřešuje autismus termínem „poruchy autistického spektra“, tudíž v jeho širokém pojetí, zatímco MKN-10 zastřešuje autismus termínem „Pervazivní vývojové poruchy“.¹ V této práci budou termíny „autismus“ a „poruchy autistického spektra“ užívány ve stejném významu.

Poruchy autistického spektra (dále jen PAS) jsou vrozenou vývojovou poruchou, která způsobuje závažné obtíže v mentálním vývoji dítěte. Mezinárodní klasifikace nemocí, 10. revize (2014) uvádí, že: „Skupina těchto poruch je charakterizována kvalitativním porušením reciproční sociální interakce na úrovni komunikace a omezeným, stereotypním a opakujícím se souborem zájmů a činností. Tyto kvalitativní abnormality jsou pervazivním rysem chování jedince v každé situaci.“² Thorová v knize *Poruchy autistického spektra* (2006) píše: „Duševní vývoj dítěte je kvůli tomuto handicapu narušen hlavně v oblasti komunikace, v sociálním chování, v představitosti a v oblasti vnímání.“³ Označení PAS tak zahrnuje širokou škálu symptomů, které se k němu pojí a jejichž frekvence i tíže se mohou významně lišit. Autismus si tedy můžeme představit jako *kontinuální spektrum autistických projevů*.⁴ Toto vrozené postižení mozkových funkcí závažně ovlivňuje vyhodnocování informací dítěte, v jehož důsledku dochází k odlišné percepci a prožívání, než je tomu u dětí stejné mentální úrovně.⁵

Klíčové pro diagnózu jsou dodnes styčné problémové oblasti, které byly v 70. letech vymezeny a pojmenovány psychiatry Lornou Wingovou pod názvem *Triáda poškození (Triad of Impairments)*. Do této *triády* zahrnuje potíže se sociální interakcí, představitostí a komunikací.⁶ Veronika Šporclová v knize *Autismus od A do Z* píše, že jádrové obtíže PAS jsou charakterizovány výrazným

---

¹ ŠPORCLOVÁ, Veronika. *Autismus od A do Z*. 1. V Praze: Pasparta, 2018, s. 10. ISBN 978-80-88163-98-5.

² MKN-10: mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů: desátá revize: obsahová aktualizace k 1.1.2018. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, 2018, s. 249. ISBN 978-80-7472-168-7.

³ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 31. ISBN 80-7367-091-7.

⁴ ŠPORCLOVÁ, Veronika. *Autismus od A do Z*. 1. V Praze: Pasparta, 2018, s. 10. ISBN 978-80-88163-98-5.

⁵ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 31. ISBN 80-7367-091-7.

⁶ Tamtéž, s. 58.

narušením v oblasti sociálních vztahů, sociální komunikace a sociálně emočního porozumění.⁷

Mimo diagnostickou triádu stěžejních oblastí PAS se pak velmi často vyskytují tzv. variabilní nespécifické rysy. Některá tato další symptomatika a zvláštní projevy se mohou vyskytovat až u dvou třetin lidí s autismem. Do těchto rysů řadíme percepční poruchy, které se projevují především v odlišnostech vnímání, přecitlivělosti (hypersenzitivitou) či naopak malou citlivostí (hyposenzitivitou) na smyslové (zrakové, sluchové, chuťové, čichové a hmatové) podněty a fascinací určitými sensorickými vjemy (fascinací zvuky a vizuálními vjemy a fixací na ně, nutkavým zkoumáním předmětů olizováním, vkládáním do úst či pojídáním, kompulzivním očíháváním, dotýkáním se předmětů či fixací na určité materiály apod.). Hypersenzitivita a hyposenzitivita se u osob s PAS objevuje i ve vnímání pohybu a rovnováhy, stejně jako fascinace určitými pohyby (např. otáčení se dokola). Může být narušeno také vnímání vnitřních pocitů (např. chlad, horko, žízeň, hlad). Obvyklý je posunutý práh bolesti, ať již ve smyslu hypersenzitivity či hyposenzitivity.

U lidí s PAS se také vyskytují abnormální projevy v motorice (např. stereotypní, opakující se pohyby, motorické tiky, problémy s pohybovou nápodobou).⁸ Mezi další variabilní nespécifické rysy také patří méně bohatá emoční reaktivita, která se projevuje omezenou škálou emocí. Dále schopnost snášet nepříjemné podněty (frustrační tolerance) bývá extrémně nízká a velmi často se vyskytuje tzv. afektivní labilita (časté střídání nálad, často bez vnějšího podnětu). Obecně lze říci, že lidé s PAS mívají potíže s emoční reaktivitou na obou pólech senzitivity, projevující se příliš silnými reakcemi (hypersenzitivita), či je naopak schopnost reagovat na emoční podněty a situace malá (hyposenzitivita). V kontextu emoční reaktivity osob s autismem se může také objevovat úzkostná symptomatika (trvalá úzkost, specifické strachy, panické reakce, sociální fobie či separační úzkost).⁹

Nedostatečně rozvinuté komunikační a sociální dovednosti způsobují osobám s PAS frustraci a mohou vést k touze po předvídatelnosti a jejímu vyžadování. To souvisí se schopností lidí s autismem přizpůsobovat se změnám, která je narušena vždy, ačkoliv míra narušení může být různá. Potíže s adaptací se projevují v různých souvislostech. Intenzita reakcí na změnu je variabilní a může být i velmi nekonzistentní.¹⁰

Dalším z rysů jsou problémy v chování, to je u osob s autismem velmi často nepředvídatelné a impulzivní. Časté jsou výbuchy vzteku, které způsobují

---

⁷ ŠPORCLOVÁ, Veronika. *Autismus od A do Z*. 1. V Praze: Pasperta, 2018, s. 28–32. ISBN 978-80-88163-98-5.

⁸ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 130-142. ISBN 80-7367-091-7.

⁹ Tamtéž, s. 159–164.

¹⁰ Tamtéž, s. 164–170.

různorodé příčiny (např. změny, zákazy, neúspěchy, nedodržení rituálů, smyslová hypersenzitivita), ale i způsob, intenzita a frekvence se mohou individuálně lišit. Thorová uvádí, že: „Mezi časté formy problémového chování patří sebezraňování, destruktivní činnost, agresivita, afektivní záchvaty, výrazná stereotypní činnost a rituály.“¹¹ Charakteristické jsou také stereotypní činnosti, omezené zájmy, adaptační obtíže, nepružné myšlení.

Ačkoliv se symptomy PAS objevují již v raném dětství, není autismus otázkou pouze dětského věku. Autistické chování se může s věkem měnit – může docházet k dílčím zlepšením některých dovedností, ale u většiny osob s PAS symptomatika přetrvává, stejně jako míra závislosti na okolí, do dospělosti.¹²

2.1 Etiologie a stručná charakteristika jednotlivých poruch

V současné době je navzdory neustále probíhajícím vědeckým výzkumům zatím stále přesná příčina autismu nejasná. Odborná veřejnost akceptuje názor o neurobiologické podstatě autismu s vysokým podílem dědičnosti. Skrze několik odborných studií bylo prokázáno, že autistické chování je z velké části důsledkem náhodných nových mutací desítek genů potřebných pro vývoj mozku, nicméně přesto genetické faktory nevysvětlují 100 % případů autismu. Neexistuje tedy jedna konkrétní příčina ani jeden konkrétní gen, které by autismus způsobovaly.¹³ Výjimkou je pouze Rettův syndrom, jež se mezi PAS řadí, u kterého byl v 90. letech objeven gen, odpovědný za vznik této poruchy.¹⁴ Předpokladem tedy je, že existuje-li různorodost v projevech, bude existovat i variabilita příčinách.¹⁵ Jsou proto zkoumány různé rizikové faktory v těhotenství, během porodu či po porodu. Zároveň byly prokázány tři výrazné rizikové faktory: vyšší věk rodičů (matka i otec nad 35 let), psychiatrické onemocnění u matky a gestační zralost (porod před 37. týdnem nebo po 42. týdnu a váha plodu mimo normu).¹⁶ Není tedy možné v současné době jednoznačně určit příčiny vzniku PAS, nicméně dle Šporclové: „[...] Je nezbytné hledat nejen dědičné faktory, ale zahrnout také vlivy prostředí, epigenetické faktory a zaměřit se na možnosti jejich vzájemného ovlivňování.“¹⁷

Jak již bylo zmíněno výše, PAS nebo také Pervazivní vývojové poruchy jsou zastřešujícím názvem pro jednotlivé poruchy autistického spektra. Dle MKN–10 se mezi ně řadí: Dětský autismus, Atypický autismus, Rettův syndrom, Jiná

---

¹¹ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 172. ISBN 80-7367-091-7.

¹² ŠPORCLOVÁ, Veronika. *Autismus od A do Z*. 1. V Praze: Pasparta, 2018, s. 15. ISBN 978-80-88163-98-5.

¹³ Tamtéž, s. 10.

¹⁴ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 59. ISBN 80-7367-091-7.

¹⁵ Tamtéž, s. 52.

¹⁶ ŠPORCLOVÁ, Veronika. *Autismus od A do Z*. 1. V Praze: Pasparta, 2018, s. 12–13. ISBN 978-80-88163-98-5.

¹⁷ Tamtéž, s. 14.

dětská dezintegrační porucha, Hyperaktivní porucha sdružená s mentální retardací a stereotypními pohyby, Aspergerův syndrom, Jiné pervazivní vývojové poruchy a Pervazivní vývojová porucha NS.¹⁸ Toto dělení na jednotlivé podtypy bude pro účel této práce zjednodušeno tak, jak je v literatuře nejčastěji uváděno.

Dětský autismus

Pro Dětský autismus (nebo také Infantilní autismus či Autistickou poruchu) jsou typické projevy v každé části diagnostické „triády“: omezení recipročních sociálních interakcí, omezení reciproční komunikace (verbální i neverbální) a omezení imaginace, která se manifestují omezeným repertoárem chování.¹⁹ Typická je také variabilita symptomů. Různý bývá i stupeň závažnosti této poruchy, od mírné po těžkou.²⁰ MKN-10 definuje Dětský autismus jako: „*Typ pervazivní vývojové poruchy, která je definována: (a) přítomností abnormálního nebo porušeného vývoje, manifestujícího se před věkem tří let, a (b) charakteristickým typem abnormální funkce všech tří oblastí psychopatologie, kterými jsou reciproční sociální interakce, komunikace a opakující se omezené stereotypní chování. K těmto specifickým diagnostickým rysům dále přistupuje běžně škála dalších nespecifických problémů, jako fobie, poruchy spánku a jídla, návaly zlosti (temper tantrum) a agrese namířená proti sobě.*“²¹

Atypický autismus

Atypický autismus je zastřešující termín, který označuje diagnózu pro část osob vykazujících autistické rysy či sklony. Tyto rysy však nejsou přesně definovány a nejedná se ani o odborný termín. Nejsou tedy stanoveny hranice, neexistují škály, které by poskytovaly přesná diagnostická vodítka. Celkový obraz Atypického autismu je typický tím, že nesplňuje plně diagnostická kritéria jiné pervazivní vývojové poruchy. Jsou zde charakteristické specifické sociální, emoční a behaviorální symptomy, jako například potíže v navazování vztahů s vrstevníky či neobvyklá přecitlivělost na specifické vnější podněty. První syndromy jsou zaznamenány až po 3. roce života. Charakteristický je také abnormální vývoj ve všech oblastech diagnostické „triády“, ačkoliv způsob projevu, závažnost a frekvence symptomů nenaplňují diagnostická kritéria nebo jedna z oblastí „triády“ není primárně a výrazně narušena. Atypický autismus se

---

¹⁸ MKN-10: mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů: desátá revize: obsahová aktualizace k 1.1.2018. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, 2018, s. 249. ISBN 978-80-7472-168-7.

¹⁹ GILLBERG, Christopher a PEETERS, Theo. *Autismus – zdravotní a výchovné aspekty: výchova a vzdělávání dětí s autismem*. 1. Praha: Portál, 1998, s. 35. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-7178-201-7.

²⁰ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 177. ISBN 80-7367-091-7.

²¹ MKN-10: mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů: desátá revize: obsahová aktualizace k 1.1.2018. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, 2018, s. 249. ISBN 978-80-7472-168-7.

také obvykle diagnostikuje v případech, kdy se autistické chování přidružuje k těžké retardaci.²²

Aspergerův syndrom

Aspergerův syndrom se vyznačuje kvalitativním narušením reciproční sociální interakce, současně s omezeným, opakujícím se stereotypním repertoárem chování, zájmů a aktivit.²³ Intelekt, stejně jako kognitivní funkce, jsou u lidí s Aspergerovým syndromem v normě. Klinicky významné jsou zde však poruchy v oblasti sociálního a profesního fungování a taktéž v dalších životních situacích. Vývoj řeči může, ale nemusí být opožděn, avšak bývá abnormální. Ačkoliv není podmínkou diagnózy, často se u těchto lidí lze setkat s dyspraxií (nemotorností). Lidé s Aspergerovým syndromem se nedokáží orientovat podle neverbálních signálů, humor a ironii vnímají doslovně a pouze obtížně vnímají potřeby cizích lidí. Okruh zájmů bývá úzký, časté je memorování textů a informací nejrůznějšího charakteru. Jakékoliv změny v návycích, řádu a rutině snáší nelibě, s velkými obtížemi a na změny reagují nepružně.²⁴ Tato specifika a abnormality mají tendenci přetrvávat do dospívání a dospělosti.²⁵

Rettův syndrom

Tento syndrom se ve své klasické formě vyskytuje pouze u dívek. Symptomatika je různá, avšak charakteristický je pervazivní dopad na somatické, motorické i psychické funkce.²⁶ Obvyklý nástup syndromu je ve věku 7 až 24 měsíců věku dítěte, kdy se objevuje částečná nebo pozvolná ztráta řeči, porucha obratnosti při chůzi a užívání rukou, zastavuje se růst hlavy. Taktéž je zastaven sociální vývoj a vývoj hraní. Téměř vždy je výsledkem těžká mentální retardace.²⁷ V České republice se od roku 2001 Rettův syndrom diagnostikuje na základě genetického laboratorního vyšetření, a to jako jediný z kategorie Pervazivních vývojových poruch.²⁸

---

²² THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 182–183. ISBN 80-7367-091-7.

²³ MKN-10: mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů: desátá revize: obsahová aktualizace k 1.1.2018. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, 2018, s. 251. ISBN 978-80-7472-168-7.

²⁴ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 185–193. ISBN 80-7367-091-7.

²⁵ MKN-10: mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů: desátá revize: obsahová aktualizace k 1.1.2018. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, 2018, s. 251. ISBN 978-80-7472-168-7.

²⁶ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 211–222. ISBN 80-7367-091-7.

²⁷ MKN-10: mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů: desátá revize: obsahová aktualizace k 1.1.2018. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, 2018, s. 250. ISBN 978-80-7472-168-7.

²⁸ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 212. ISBN 80-7367-091-7.

Dezintegrační porucha

Dezintegrační porucha se objevuje až mezi druhým a desátým rokem věku dítěte, nejčastěji však mezi druhým a třetím rokem. Ačkoliv do té doby odpovídá vývoj dětí s touto diagnózou věkové normě (neverbální i verbální komunikace, sociální vztahy, hra i adaptivní chování), dochází z neznámé příčiny k výraznému regresi v dosavadních schopnostech a nástupu těžké mentální retardace. Zároveň se objevuje i chování typické pro autismus a také zhoršení komunikačních a sociálních schopností. Ačkoliv může i nemusí dojít ke zlepšení, normy již nikdy není dosaženo a potíže přetrvávají celý život.²⁹

2.2 Diagnostika osob s PAS a přidružené obtíže

O autismu je pojednáváno jako o behaviorálním syndromu, definován a diagnostikován je tedy na úrovni chování.³⁰ Dle Thorové: *„Poruchy autistického spektra jsou skupinou syndromů, tedy množinou příznaků, která zahrnuje kognitivní (poznávací), motivačně-emoční a behaviorální odchylky od normy. Příznaky jsou natolik širokospektré, mnohvrstevnaté a prolínající se, že jejich vzájemné hranice, a tudíž přesnou definici je obtížné vymezit.“*³¹ Neexistuje tedy pevně a jednoznačně stanovená hranice mezi chováním „akceptovatelným“ a chováním mimo normu. Většina odborníků je tedy schopná rozpoznat závažnější formy autismu, nicméně u dětí, jejichž projevy hraničí s normou a jednoznačně nezapadají do diagnostických kritérií PAS, je diagnostika komplikovanější. Odlišnou interpretací mohou různá pracoviště dojít k rozdílným diagnostickým závěrům. Ačkoliv lze vycházet z již zmíněné diagnostické „triády“, ani ta jednoznačně nedefinuje, jak se její narušení projeví u konkrétního dítěte. Je zároveň nutné při diagnostice zohledňovat množství dalších faktorů, jako je například chování typické pro různá vývojová období, prostředí, přidružené obtíže, ale i kulturní normy.³² Thorová uvádí, že: *„Stěžejní diagnostickou metodou je objektivní pozorování a standartní systematické vyšetření, nicméně i to skrývá určitá úskalí.“*³³

Za účelem stanovení přesnější a spolehlivější diagnózy PAS bylo také vyvinuto mnoho screeningových testů.³⁴ V současné době je za takzvaný zlatý

---

²⁹ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 193–204. ISBN 80-7367-091-7.

³⁰ ŠPORCLOVÁ, Veronika. *Autismus od A do Z*. 1. V Praze: Pasparta, 2018, s. 28. ISBN 978-80-88163-98-5.

³¹ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 283. ISBN 80-7367-091-7.

³² ŠPORCLOVÁ, Veronika. *Autismus od A do Z*. 1. V Praze: Pasparta, 2018. s. 16–17. ISBN 978-80-88163-98-5.

³³ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 264. ISBN 80-7367-091-7.

³⁴ ŽUPOVÁ, Veronika. Screeningové metody. *Autismport* [online]. Praha: Národní ústav pro autismus, z.ú., 2021 [cit. 2022-05-13]. Dostupné z: <https://autismport.cz/o-autistickem-spektru/detail/screeningove-metody>

diagnostický standard považována kombinace metod ADOS-2 (*Autism Diagnostic Observation Scale, Second Edition*) a ADI-R (*The Autism Diagnostic Interview, Revised*).³⁵ V našich podmínkách je také užívána observační škála CARS (*Childhood Autism Rating Scale*)³⁶, CHAT (*Checklist for Autism in Toddlers*) a česká screeningová metoda DACH (*Dětské Autistické Chování*).³⁷

Diagnostiku osob s PAS komplikuje nejen fakt, že projevy a intenzita obtíží jádrových symptomů autismu jsou u každého jedince odlišné a individuální, ale také častá přítomnost přidružených poruch či jiných onemocnění (komorbidita). Jádrové symptomy autismu jsou často doprovázeny dalšími psychiatrickými, neurologickými a zdravotními obtížemi. Několik odborných studií prokázalo, že 60 až 70 % lidí s PAS má nejméně jednu komorbidní psychiatrickou diagnózu a 41 % dvě a více komorbidních diagnóz.³⁸

Dle výzkumů je 30 až 70 % případů autismu spojeno s různým stupněm mentálního postižení. Tento velký rozptyl je zapříčiněn obtížným rozlišením projevů autismu, mentální retardace i komorbidity.³⁹ Přibližně u 20 až 40 % osob s PAS byla prokázána epilepsie. Dvě třetiny dětí s PAS postihují poruchy spánku, které mohou zhoršovat symptomy autismu a problémového chování. U téměř 40 % mladých lidí s autismem je přidružena úzkostná porucha. Časté jsou také poruchy funkce trávicího traktu, problémy s přijímáním potravy a dle mnohých studií jsou prokazatelné i poruchy funkce imunitního systému, včetně častějšího výskytu alergií.⁴⁰ Mezi další nejčastěji vyskytující se poruchy patří také neurokutánní poruchy (např. Tuberózní skleróza) a chromozomální poruchy (např. Downův syndrom).⁴¹

---

³⁵ ŽUPOVÁ, Veronika a THOROVÁ, Kateřina. Základní diagnostické testy. *Autismport* [online]. Praha: Národní ústav pro autismus, z.ú., 2021 [cit. 2022-05-13]. Dostupné z: <https://autismport.cz/o-autistickem-spektru/detail/zakladni-diagnosticke-testy>

³⁶ HRDLIČKA, Michal a KOMÁREK, Vladimír. *Dětský autismus*. 2., dopl. Praha: Portál, 2014. s. 264. ISBN 978-80-262-0686-6.

³⁷ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 270–273. ISBN 80-7367-091-7.

³⁸ ŠPORCLOVÁ, Veronika. *Autismus od A do Z*. 1. V Praze: Pasparta, 2018, s. 77–79. ISBN 978-80-88163-98-5.

³⁹ Tamtéž, s. 40.

⁴⁰ Tamtéž, s. 77–78.

⁴¹ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 284–273. ISBN 80-7367-091-7.

3 Specifika komunikace s lidmi s PAS

Slovo komunikace pochází z latinského *communicare*, což v překladu znamená spojovat, sdělovat nebo svěřovat. V *Sociologické encyklopedii* Sociologického ústavu AV ČR je uvedeno, že: „Komunikace je v širokém slova smyslu jakýkoliv přenos informací.“⁴² Jedná se tedy o velmi obsáhlý pojem, který nemá jednotnou definici. Pro účely této práce lze v jednoduchosti rozdělit komunikaci na dvě její formy a to intrapersonální (komunikace se sebou samým) a interpersonální (komunikace mezi osobami). Člověk je tvor společenský, a tedy sociální funkce komunikace hraje důležitou roli v dorozumívání, vytváření a udržování mezilidských vztahů. Jde tedy o obousměrnou výměnu informací, kdy je každý účastník komunikace zdrojem (mluvčím) a zároveň příjemcem (posluchačem).⁴³ De Vitto uvádí: „Sdělení při komunikaci mají mnoho forem a mohou být vysílána a přijímána jedním nebo více smyslovými orgány.“⁴⁴ Pro komunikaci je podstatný verbální projev (jazyk, řeč), ale podstatnou část tvoří i komunikace neverbální (mimika, haptika, gestikulace, postoj těla, oční kontakt aj.). Ačkoliv jsou tyto části často rozebírány odděleně, ve skutečné komunikaci působí všechny společně.⁴⁵

Poruchy autistického spektra jsou diagnostikovány primárně skrze již zmíněnou *triádu poškození*, do jejíchž tří oblastí patří sociální interakce, komunikace a představitost. Poruchy těchto tří oblastí se však u jednotlivých osob s PAS výrazně liší v návaznosti na hloubku postižení. Lze se setkat se širokou škálou sociálního chování, od osamělého (snaha vyhýbat se sociálnímu kontaktu) po extrémní (nepřiměřené vyhledávání a navazování sociálního kontaktu). Již zmíněná Lorna Wingová popsala čtyři typy sociální interakce u osob s PAS dle typu životního stylu a charakteristickými projevy v komunikaci.⁴⁶ Thorová dále přidává další, pátý typ (typ smíšený – zvláštní).⁴⁷

- 1) Typ osamělý.** Tito lidé jsou autisticky uzavření a aktivně se vyhýbají kontaktu sociálnímu, fyzickému nebo komunikaci obecně.
- 2) Typ pasivní.** V sociální interakci mají omezenou spontaneitu, pasivně akceptují kontakt a jeví pouze malé potěšení ze sociální interakce. Sami však společnost ostatních aktivně nevyhledávají.
- 3) Typ aktivní – zvláštní.** Projevem tohoto typu je neadekvátní, přílišná spontaneita v sociální interakci, nedodržování intimní vzdálenosti,

---

⁴² NEŠPOR, Zdeněk R. Sociologický ústav AV ČR. *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2022-05-22]. Dostupné z:

https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Komunikace?fbclid=IwAR1KMldynvJzDg5h0GHZ6_8cuSH1_4d7shx3uLeqbcMw2LMWMKhhkgSHgSU4

⁴³ DE VITTO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. 6. Praha: Grada, 2008, s. 13–17. Expert (Grada). ISBN 978-80-247-2018-0.

⁴⁴ Tamtéž, s. 18.

⁴⁵ Tamtéž, s. 90.

⁴⁶ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 63. ISBN 80-7367-091-7.

⁴⁷ Tamtéž, s. 74–76.

přehnaná či bizarní neverbální komunikace a omezený, malý či žádný vztah k posluchači. Charakteristické je také ulpívavé dotazování či fixace na konkrétní témata zájmu a rituální chování. Problematické jsou zde potíže s pochopením kontextu sociální situace, pravidel společenského chování a nepřiměřenost sociálního kontaktu, a tedy sociálně obtěžující, nepřijatelné chování.

4) Typ formální, afektovaný. Tito lidé mívají typicky vyšší IQ a dobré vyjadřovací schopnosti, ačkoliv jejich řeč je formální a vyjadřování precizní, působí strojeně. Jejich chování je odtažitě, konzervativní, rituální chování doprovází obsedantní touha po jejich dodržování. Toto pedantické dodržování pravidel pak při jejich porušení vede k afektům.

Charakteristické je doslovné vnímání slyšeného, obtíže s ironií a humorem a taktéž sociální naivita.

5) Typ smíšený – zvláštní. Projevem je nesourodé sociální chování, které ovlivňuje prostředí, situace a čas. Vyznačuje se prvky již zmíněných typů, tedy v celé škále od osamělosti, pasivity po aktivní a formální přístup. V kvalitě kontaktu jsou velké výkyvy a sociální chování je považováno za zvláštní.

Jelikož je sociální chování ovlivňováno mnoha různorodými vlivy, mohou tak projevy konkrétního jedince s PAS odpovídat i více typologickým kategoriím. Tyto způsoby sociální interakce také nejsou stabilními projevy, mohou se s věkem měnit a obvykle vykrystalizují v dospělém věku.⁴⁸

Thorová uvádí, že: „Ze zkušenosti víme, že většina dětí s PAS o sociální kontakt stojí. Za zdánlivou netečností a odtažitostí dítěte se skrývá nejistota a neschopnost dítěte kontakt přiměřeně navázat.“⁴⁹ Je tedy mylné se domnívat, že lidé s autismem jsou především rádi sami a o sociální interakci či komunikaci nestojí. Ačkoliv tomu tak v některých případech může být, i osoby s autismem jsou lidmi, a mají tedy také potřebu navazovat a mít v životě vztahy, a tedy komunikovat. Dle Slowíka: „Komunikace (především interpersonální) je přitom sama o sobě vyjádřením vztahu a zároveň i jeho podmínkou.“⁵⁰

3.1 Komunikační problémy lidí s PAS

Poruchy autistického spektra jsou primárně poruchami komunikace, což patří k jejich hlavním příznakům.⁵¹ Chápat smysl sociální komunikace činí osobám s PAS obtíže, stejně jako uvědomění, že jejich komunikační chování může situace ovlivňovat, což je zapříčiněno sociálně komunikačním deficitem. Spektrum komunikačních problémů je značně široké a různorodé, což vyplývá i z variability

---

⁴⁸ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 63–77. ISBN 80-7367-091-7.

⁴⁹ Tamtéž, s. 77.

⁵⁰ SLOWÍK, Josef. *Komunikace s lidmi s postižením*. 1. Praha: Portál, 2010, s. 26. ISBN 978-80-7367-691-9.

⁵¹ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 98–273. ISBN 80-7367-091-7.

symptomů PAS. Naprostá většina lidí s PAS má obvykle v sociální komunikaci zásadní problémy. Sociální intelekt je vždy vůči mentálním schopnostem osoby s PAS v hlubokém deficitu. Tyto potíže jsou pak často komplikovány i dalšími přidruženými obtížemi, jako například mentální retardací či jinými onemocněními.⁵² Dle Thorové: „*Porucha komunikace se u osob s PAS projevuje na úrovni receptivní (porozumění) i expresivní (vyjadřování), verbální i neverbální.*“⁵³

Obtíže s porozuměním

Jako charakteristickou můžeme označit především omezenou schopnost empatie a neschopnost (nebo velmi omezenou schopnost) porozumět sociálním kontextům, pravidlům a metakomunikaci (verbální a neverbální komunikaci). To označujeme jako „sociální slepotu“, kdy lidem s PAS chybí schopnost rozumět jemným, komplexním a složitým pravidlům sociální interakce, vztahů a situací.⁵⁴ Nerozumí, částečně nechápou nebo problematicky dekódují význam verbální a neverbální komunikace druhých lidí.

Tyto problémy s porozuměním sociálního kontextu, společně s rigidním nebo také hyperrealistickým myšlením zapříčiňují, že lidé s PAS mají tendenci interpretovat jakékoliv sdělení doslovným způsobem.⁵⁵ To se dotýká i potíží s neschopností porozumět, respektovat a dodržovat společenská pravidla. Ačkoliv si osoby s PAS některá tato pravidla mohou osvojit, aplikují je přísně a nepružně, bez ohledu na samotnou sociální situaci či na jiné okolnosti.⁵⁶

Chybí zde také schopnost porozumět abstraktním výrazům, hypotetickým myšlenkám či neurčitým, nepřesným vyjádřením.⁵⁷ Mezi nejčastěji uváděné specifické deficity tak patří neschopnost porozumět emocím a citům (a jejich důvodům). Následkem toho je pak u osob s PAS neschopnost chápat, proč se v určitých situacích lidé chovají určitým způsobem, a tedy i vhodně reagovat.⁵⁸ U těchto osob tedy chybí i schopnost rozeznávat a interpretovat náznaky druhých lidí. Na druhé straně je také charakteristická neschopnost emoce, city či zážitky sdílet. Potíže bývají taktéž ve vnímání ironie, sarkasmu a humoru, především kvůli již zmíněné tendenci interpretovat slyšené doslovně a neschopnosti vnímat sdělení v kontextu.⁵⁹

---

⁵² SLOWÍK, Josef. *Komunikace s lidmi s postižením*. 1. Praha: Portál, 2010, s. 177. ISBN 978-80-7367-691-9.

⁵³ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 98. ISBN 80-7367-091-7.

⁵⁴ HOWLIN, Patricia. *Autismus u dospívajících a dospělých: cesta k soběstačnosti*. 2. Praha: Portál, 2005, s. 74. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-7367-041-0.

⁵⁵ Tamtéž, s. 46.

⁵⁶ Tamtéž, s. 84.

⁵⁷ Tamtéž, s. 52–53.

⁵⁸ Tamtéž, s. 71.

⁵⁹ Tamtéž, s. 53–54.

Obtíže ve verbální komunikaci

Mezi primární deficity patří především postižení řeči. Míra těchto obtíží je nicméně velmi individuální. U některých osob s PAS se řeč nerozvine vůbec, jiné mohou mít naopak bohatou slovní zásobu a dokážou hovořit, často i velmi detailně, o konkrétním tématu.⁶⁰ Řeč tedy nemusí být postižena, v komplexním řečovém vývoji se však vyskytují abnormity vždy. Zhruba u 30 % lidí s PAS se ale smysluplná řeč nevytvoří nikdy.⁶¹

Kromě problémů s výslovností, a tedy se srozumitelností, se v různé míře vyskytuje narušená modulace řeči, která bývá arytmiická, nekoordinovaná a intonace bývá mechanická, monotónní. Lidé s PAS mívají také problém s významovou stránkou jazykových jednotek (sémantikou), jejich způsob používání slov je často nepřesný a velmi často neodpovídá věku, sociálnímu prostředí nebo rodinnému zázemí dotyčného. Toto nesprávné používání slov je důsledkem neporozumění jejich významu a je často příčinou nepřijetí osoby s PAS okolím či vrstevníky. Charakteristickým znakem jazyka osob s autismem je echolalie (doslovné opakování textů, reklam, dialogů z filmu atd.) a jiné neobvyklé prvky řeči. Časté je také užívání odposlechnutých výroků a frází. Echolalie se vyskytuje ve větší míře v situacích, které vyvolávají v člověku s PAS úzkost, stres nebo pro něj tato situace není srozumitelná. Také může souviset s obsedantním chováním a stereotypy osoby s PAS nebo může být kombinací obojího. Časté je také repetitivní používání jazyka (stereotypní opakování slov, výrazů či vět).⁶² Dále se vyskytují verbální rituály a pedantické, archaické, spisovné vyjadřování, které osoba s PAS někdy vyžaduje také po ostatních.⁶³

Obtíže v neverbální komunikaci

V neverbální komunikaci lidí s PAS se také můžeme setkat s různorodými projevy. Obecně jsou většinou omezeny neverbální komunikační prvky. Mimika je nevýrazná, omezená, projevující pouze základní emoční prožívání (radost-smutek-vztek). Výrazům v obličeji také nemusí odpovídat obsah verbálního sdělení osoby s PAS. Kvalita i frekvence očního kontaktu je nekonzistentní, může se projevit pohledem „skrz“ druhého člověka, vyhýbáním zrakovému kontaktu či naopak neadekvátně dlouhým, ulpívavým očním kontaktem. Velmi často chybí také deklarativní ukazování a celkově je omezené používání gest během rozhovoru nebo naopak používání neadekvátních, nepřiměřených gest. Abnormní je také postoj a poloha těla při komunikaci. Lidé s PAS obvykle nedodržují vzdálenost mezi komunikačními partnery, stojí příliš blízko či daleko nebo komunikují bez natočení obličeje a těla.⁶⁴

---

⁶⁰ ŠPORCLOVÁ, Veronika. *Autismus od A do Z*. 1. V Praze: Pasparta, 2018, s. 34–35. ISBN 978-80-88163-98-5.

⁶¹ HOWLIN, Patricia. *Autismus u dospívajících a dospělých: cesta k soběstačnosti*. 2. Praha: Portál, 2005, s. 43. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-7367-041-0.

⁶² Tamtéž, 47–52.

⁶³ ŠPORCLOVÁ, Veronika. *Autismus od A do Z*. 1. V Praze: Pasparta, 2018, s. 37. ISBN 978-80-88163-98-5.

⁶⁴ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 99. ISBN 80-7367-091-7.

Jak bylo již mnohokrát zmíněno, závažnost, frekvence, příčiny i projevy těchto problémů se mohou u osob s PAS zásadně lišit. Velmi závažným deficitem, který je však společný všem lidem s autismem (bez ohledu na úroveň jejich lingvistické a komunikační schopnosti), je nedostatek reciprocity a vzájemnosti. Neschopnost účastnit se běžné či nezávazné konverzace, naslouchat názorům jiných lidí, přizpůsobit svou komunikaci situaci, vnímat zpětnou vazbu a neverbální signály druhých lidí nebo si uvědomovat společenská pravidla (a toho co je „slušné“ a „přijatelné“) zásadně ovlivňuje oblast jejich sociálních vztahů.⁶⁵ Narušeny jsou tak i základní vztahy a je zde pouze malá šance k navázání přátelských, ale i intimních, partnerských vztahů. Skrze svědectví vysoce funkčních osob s PAS lze tvrdit, že tito lidé postrádají možnost být jako jiní, navazovat a mít blízké vztahy. Mohou tedy trpět samotou a potýkat se s pocity odmítání a vyřazení, což vyvrací stále zažitý mýtus o tom, že všichni lidé s autismem jsou nejraději sami.⁶⁶ Thorová uvádí, že: *„Specifický kognitivní styl, ke kterému přispívá doslovné a přesné chápání instrukcí a situací, rigidita myšlení, egocentrismus s omezenou schopností empatie, malá nebo žádná schopnost porozumět metakomunikaci a neschopnost zobecňovat, lidem s PAS neumožňuje chápat jemnost a komplexitu sociálních vztahů a situací. Rádi by se ve společenských vztazích angažovali, touží po emoční vzájemnosti, nicméně chování ostatních lidí se jim může zdát nevypočitatelné a ohrožující.“*⁶⁷

3.2 Přístup k člověku s PAS jako ke komunikačnímu partnerovi

S obtížemi v interpersonální komunikaci se běžně setkáváme všichni bez rozdílu, avšak osobám s autismem činí komunikace kvůli narušeným komunikačním schopnostem, jak již bylo podrobněji rozvedeno v předešlé kapitole, závažné problémy. Pakliže ale na komunikaci nahlédneme jako na setkání, sdílení mezi lidmi, není možné hledat problémy pouze u jednoho, ale u obou komunikačních partnerů. Omezené komunikační schopnosti tedy nemusí být jediným problémem v komunikaci s lidmi s PAS, ale mohou je způsobovat i prostředky, které ke komunikaci využívají či naopak nevyžívají ostatní lidé.⁶⁸ Problémem v komunikaci s osobami s autismem je tedy především neinformovanost. Absence skutečně solidní informovanosti má často za následek stigmatizaci osob s PAS. Pochopení obtíží, se kterými se potýkají lidé s autismem, je zásadní pro hledání správného přístupu k nim, stejně jako ochota a vstřícnost s nimi komunikovat.⁶⁹

---

⁶⁵ HOWLIN, Patricia. *Autismus u dospívajících a dospělých: cesta k soběstačnosti*. 2. Praha: Portál, 2005, s. 54–55. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-7367-041-0.

⁶⁶ ŠPORCLOVÁ, Veronika. *Autismus od A do Z*. 1. V Praze: Pasparta, 2018, s. 103–106. ISBN 978-80-88163-98-5.

⁶⁷ THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006, s. 78. ISBN 80-7367-091-7.

⁶⁸ SLOWÍK, Josef. *Komunikace s lidmi s postižením*. 1. Praha: Portál, 2010, s. 13–18. ISBN 978-80-7367-691-9.

⁶⁹ Tamtéž, s. 121-122.

Projevy poruch autistického spektra jsou značně variabilní, a mohou se tedy v konkrétních případech velmi lišit. Lidé s PAS proto potřebují při komunikaci zcela specifický a striktně individuální přístup.⁷⁰ Při komunikaci s konkrétním člověkem s autismem je tak nutné především zhodnotit celkovou úroveň jeho intelektových, komunikačních a sociálních schopností a přizpůsobit tomu vlastní přístup.

Problémy komunikace (například malá nebo žádná spolupráce či stále se opakující dotazy na téže) mohou být způsobeny například nedostatečným porozuměním osoby s autismem či nesprávné interpretace, a tedy úzkostí. Výrazného zlepšení komunikace se může v některých případech dosáhnout, pakliže osobě s PAS pomůžeme dobře porozumět tomu, co jí je sdělováno, a v případě nedorozumění zjistit, co bylo příčinou, a najít řešení. Doporučuje se také podat dodatečné vysvětlení nebo se vyjádřit alternativním způsobem (vizuální informace, pantomima, znaky, gesta a někdy i neverbální či psaná forma).⁷¹ Prevencí nedorozumění tak může být jasné, stručné, srozumitelné a jednoznačné formulování sdělovaného. Nabízí se také vyhýbat se složitým a neznámým slovům, přílišné abstrakci sdělení a vyjadřovat se dostatečně zřetelně i adekvátně nahlas.⁷² Vzájemné dorozumívání může být usnadněno také stabilní strukturací sdělení, tzv. strukturovanou instrukcí. Instrukce by měla být vždy srozumitelná, odpovídající vývojové úrovni jedince a předávána vícero formami (verbálně, neverbálně, vizuálně, dotykem, pantomimou atd.). Obsahovat by měla minimum slov pro maximalizaci pochopení a volba slov by měla být stále stejná. Porozumění instrukci by mělo být také ověřováno a kontrolováno.⁷³ Účinným postupem, jak modifikovat komunikaci lidí s autismem, je vytváření pravidel, pakliže je zahájeno v raném věku. Vytvoření pevných pravidel, například co jsou společensky vhodná a nevhodná témata nebo kdy, kde, jak často a s kým je vhodné vést rozhovor na konkrétní (často obsedantní) téma, však nesmí být přeceňováno. Běžná interpersonální komunikace je komplexním procesem, řízeným jemnými a těžko definovatelnými vlivy, a uplatňování pevných, a tedy nepružných pravidel může být stejně tak úspěšné, jako mít paradoxně zcela opačný efekt.⁷⁴ Howlinová uvádí, že: *„Jako v případě jiného obsedantního chování naším cílem musí být modifikace tohoto chování jen do té míry, kdy už není přijatelné a současně zůstává pro postiženého přínosem.“*⁷⁵

Jak již bylo zmíněno, každý člověk s PAS je individualitou se svými specifickými způsoby, projevy i potřebami komunikace. Lze tedy nabídnout obecná

---

⁷⁰ SLOWÍK, Josef. *Komunikace s lidmi s postižením*. 1. Praha: Portál, 2010, s. 122-123. ISBN 978-80-7367-691-9.

⁷¹ HOWLIN, Patricia. *Autismus u dospívajících a dospělých: cesta k soběstačnosti*. 2. Praha: Portál, 2005, s. 55-57. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-7367-041-0.

⁷² SLOWÍK, Josef. *Komunikace s lidmi s postižením*. 1. Praha: Portál, 2010, s. 122-123. ISBN 978-80-7367-691-9.

⁷³ Tamtéž, s. 123-124.

⁷⁴ HOWLIN, Patricia. *Autismus u dospívajících a dospělých: cesta k soběstačnosti*. 2. Praha: Portál, 2005, s. 59-60. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-7367-041-0.

⁷⁵ Tamtéž, s. 60.

doporučení, která nicméně musí být individualizovaná na konkrétního jedince. Nelze tedy vytvořit žádný soubor pravidel, který by bylo možné univerzálně uplatnit na všechny bez rozdílu. S tímto vědomím vznikl v roce 2016 pod Vládním výborem pro zdravotně postižené občany *Komunikační soubor pro osoby s poruchou autistického spektra*. Tento soubor obsahuje materiály pro odbornou, ale i laickou veřejnost a jeho cílem je usnadnění komunikace s osobami s autismem a naopak.⁷⁶ Kromě jiného jsou v dokumentu *Klíč pro komunikaci s osobou s autismem*⁷⁷ navrženy jednotlivá doporučení v bodech:

- 1) **JEDNEJ PŘEDVÍDATELNĚ.** V tomto bodě je doporučováno vyvarovat se náhlým, neočekávaným dotykům. V kontextu časté hypersenzitivity osob s PAS lze však toto doporučení vztáhnout i na další smyslové podněty.
- 2) **PLÁNUJ.** Zde se doporučení týká přesného popisu a vysvětlení, co se bude odehrávat, což může lidem s autismem pomoci při orientaci v situaci a dalším ději.
- 3) **NEKŘIČ.** Zvýšení hlasu a křik může mít neblahý vliv a může mít za následek autistickou krizi (dekompenzace a ztráta orientace), během níž nemůže komunikace pokračovat. Doporučuje se tedy vyvarovat se těchto projevů.
- 4) **PTEJ SE JASNĚ.** Tento bod se soustředí na jednoznačnost, jasnost a srozumitelnost formulovaných otázek a doporučuje spíše otázky uzavřeného typu (otázky umožňující odpověď ANO/NE). Taktéž nedoporučuje klást vícero otázek najednou.
- 5) **MLUV JEDNODUŠE.** Mluva by, dle doporučení, měla být spíše pomalá. Ideální jsou krátké a jednoduché věty, které sdělují podstatu věci a zbytečně neodbíhají od tématu. Taktéž je nabídnuto vyvarování se řečnických otázek, příměrů a nadsázky, ironie či sarkasmu.
- 6) **BUĎ TRPĚLIVÝ.** Komunikaci s osobami s PAS nelze urychlit, je tedy důležité být trpělivý a vyčkat odpovědi, i když zde může být určitá prodleva.
- 7) **ROZUMĚT A VĚDĚT.** Pakliže nastane situace, kdy člověk s autismem otázce či instrukci rozumí, nicméně přesto neodpovídá, doporučuje tento bod zopakovat sdělované nebo se pokusit o změnu formulace. Absence reakce může být zapříčiněna zahlcením smyslů, panikou, autistickou krizí nebo jinými faktory a zdůrazňuje se, že se nemusí jednat o neochotu či naschvál.
- 8) **JAKÝ JE DEN?** Při autistické krizi může dojít k dezorientaci osoby s PAS a přechodné ztrátě přístupu ke krátkodobé a střednědobé paměti. Doporučeno je v takové situaci popsat, co se odehrává či co se odehrávalo v posledních hodinách a dnech.

---

⁷⁶ Komunikační soubor pro osoby s poruchou autistického spektra. *Ministerstvo zdravotnictví České republiky* [online]. 2017 [cit. 2022-05-21]. Dostupné z: <https://www.mzcr.cz/komunikacni-soubor-pro-osoby-s-poruchou-autistickeho-spektra/>

⁷⁷ Klíč pro komunikaci s osobou s autismem. *Ministerstvo zdravotnictví České republiky* [online]. 2016 [cit. 2022-05-21]. Dostupné z: <https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/wepub/13557/29683/KS---Klic-pro-komunikaci-s-osobami-s-autismem.pdf>

- 9) **OMEZUJ POHLED DO OČÍ.** Navzdory doporučení mnohých knih, toto pravidlo hovoří naopak o omezování očního kontaktu. Pohled do očí, a především navázání trvalého očního kontaktu může způsobit paniku či nejistotu, a tedy narušit celkovou komunikaci.
- 10) **DEJ NAJEVO POCHOPENÍ.** Ačkoliv důvody jednání osoby s PAS nemusí být v danou chvíli zcela pochopitelné, je namíste vyjádřit účast. Nedoporučuje se však užívat fráze, které mohou být pro člověka s autismem zavádějící (např. „Já ti rozumím.“), jelikož vyjadřují sociální funkci, která pro něj nicméně není srozumitelná.

Národní ústav pro autismus (NAUTIS) také vydal svůj manuál *1+10 zásad komunikace s lidmi s autismem*⁷⁸, na jehož tvorbě se podíleli Julius Bittmann, Hynek Jůn, Kateřina Thorová, Klub sebeobhájců a další jednotlivci z týmu NAUTIS. Dokument také nabízí deset doporučení v bodech:

- 1) **Oční kontakt si nevnucujte, ani se jím neznepokojujte.** V tomto bodě je doporučeno nevnímat vyhýbavý nebo naopak ulpívající pohled osoby s PAS, ačkoliv to může být nepříjemné. Je zde zmíněno, že se nejedná o nevychovanost, neupřímnost, provokaci atd. Na tuto odlišnost je pak doporučeno neupozorňovat a nevyžadovat běžný oční kontakt.
- 2) **Neodsuzujte a neurážejte.** Doporučeno je brát na vědomí, že obtíže s vyhodnocováním sociální situace lidí s autismem mohou vést k nezáměrné nezdvořilosti, nemusí se tedy jednat o snahu urazit či ignorovat.
- 3) **Udržujte přiměřenou vzdálenost.** Většina lidí s PAS si není vědoma adekvátní vzájemné blízkosti, je tedy namíste je v případě narušení intimní zóny věcně upozornit, případně sami svou polohu uzpůsobit. Stejně tak je doporučováno respektovat specifickou osobní zónu osob s autismem.
- 4) **Nespoléhejte se na informace z neverbální komunikace.** Informace sdělované neverbální formou (tón, gesto, mimika aj.) nemusí být pro člověka s PAS srozumitelné. Je tedy vhodnější se jednoznačně verbálně vyjádřit. To platí i naopak, neverbální komunikace lidí s autismem nemusí odpovídat běžným významům nebo nemusí korespondovat s jejich myšlenkami či pocity. Je zde tedy velký prostor pro nedorozumění, kterému můžeme předejít tím, že se výslovně zeptáme.
- 5) **Snažte se vyjadřovat jednoznačně.** V této zásadě je doporučeno být konkrétní, nenaznačovat mezi řádky a minimalizovat nejasné, vágní či mnohoznačné informace ve svém sdělení. Taktéž je podstatné, aby dotyčný člověk s PAS věděl a chápal PROČ, JAK, CO, KDO, KDY, KDE.
- 6) **Nenapomínejte, nejednejte nadřazeně, buďte nápomocní.** V komunikaci s lidmi s autismem je doporučeno jednat taktně a diplomaticky, ačkoliv oni sami mohou mluvit nepřiměřeně málo či naopak mnoho a mohou mít potíže s vyžádáním či s oznamováním některých

---

⁷⁸ 1+10 zásad komunikace s lidmi s autismem. *Národní ústav pro autismus, z.ú.* [online]. [cit. 2022-05-21]. Dostupné z: https://nautis.cz/_files/userfiles/PR_osveta/110_zasad_komunikace.pdf

informací. Taktéž je ideální hovořit přímo s osobou s PAS, nikoliv s jeho doprovodem. Na místě je doptávání, pokud něco není srozumitelné, poskytnout svou reflexi, názor či radu, pakliže jste ujištěni, že je žádána.

- 7) **Konverzaci jemně moderujte.** Při obsedantním ulpíváním na tématu či detailech, skákání do řeči, odbíháním od předmětu hovoru je ideální pokusit se na to upozornit a pokračovat v konverzaci. Pokud má osoba s autismem nutkavou potřebu řečené dokončit, je vhodnější a efektivnější ji nepřerušovat.
- 8) **Respektujte odlišný způsob myšlení.** Respektování odlišného myšlení, vnímání a uvažování lidí s PAS může pomoci správně vyhodnocovat situace, a předcházet tak nevhodné reakci (vulgarita, agresivita) člověka s autismem, kterou již respektovat není nutné nebo možné.
- 9) **Reagujte na komunikační styl.** Komunikace osob s PAS může být velmi osobitá a mít svá specifická pravidla. Respektováním a přizpůsobením se těmto pravidlům může komunikaci značně ulehčit.
- 10) **Získávejte zpětnou vazbu.** Tato zásada doporučuje se přesvědčit, zda sdělovanému obsahu člověk s autismem rozumí. Ideální je také sumarizace a zdůraznění důležitých bodů konverzace (případně i alternativní formy, např. písemné shrnutí).

Poruchy autistického spektra jsou spojeny s mnohými odlišnostmi, nicméně je vhodné k osobám s PAS přistupovat stejně jako k někomu, kdo nepotřebuje speciální komunikaci. Přizpůsobit svou komunikaci je vhodné teprve tehdy, když cítíme, že něco nefunguje. Stejně jako v komunikaci s kýmkoliv jiným je na místě být přirozený a empatický. A především se zbavit předsudku, že lidé s autismem o sociální kontakt a komunikaci nestojí, může tomu být přesně naopak.⁷⁹

---

⁷⁹ 1+10 zásad komunikace s lidmi s autismem. *Národní ústav pro autismus, z.ú.* [online]. [cit. 2022-05-21]. Dostupné z: https://nautis.cz/_files/userfiles/PR_osveta/110_zasad_komunikace.pdf

4 Práce s realitou v DF a autorské přístupy k protagonistovi

Autoři dokumentárních filmů s protagonisty s PAS mají svou výchozí situaci komplikovanější. Jak bylo již zmíněno v předchozích kapitolách, poruchy autistického spektra jsou primárně poruchami komunikace, což patří i k jejich hlavním příznakům. Fakt, že spolupráce s protagonistou dokumentárního filmu je založena především na komunikaci, tak klade před tyto tvůrce mnohé překážky a výzvy. Ne všechny vyprávěcí postupy a mody jsou možné, a proto tito tvůrci musí hledat vlastní autorské přístupy, individuální komunikační styly a způsoby, jak se svými protagonisty s PAS navázat funkční spoluprací.

Pro potřeby své práce i výzkumných rozhovorů jsem se rozhodla si definovat několik důležitých pojmů týkajících se charakteru dokumentárního filmu a režie. John Grierson definoval už ve třicátých letech dvacátého století dokumentární film jako „*tvůrčí zpracování skutečnosti*“. Dle filmového kritika a teoretika Billa Nicholse je jedním ze společných rysů dokumentárních filmů vyprávění o skutečných lidech. Protagonistou dokumentárního filmu tedy není, na rozdíl od filmu fikčního, vyškolený herec, který by ztvárňoval role a postavy obývající fikční svět či uzpůsoboval hrané roli své osobní vlastnosti. Nichols nabízí výrok: „*Dokumenty vypráví o skutečných lidech, kteří nehrají ani nepředstavují role, nýbrž ,hrají', představují sami sebe.*“⁸⁰ Zmiňuje také pojem Ervinga Goffmanna sociální herec⁸¹, který by vůči protagonistovi dokumentárního filmu mohl být přesnější.

Ačkoliv proces natáčení má nepopiratelný vliv na chování, projevy a způsoby interakce těchto „sociálních herců“, v dokumentárním filmu se všeobecně očekává, že tito protagonisté vystupují sami za sebe a nehrají filmovou postavu apriori stvořenou filmovým tvůrcem. K tomu je však nutné podotknout, že tvůrce dokumentárního filmu do určité míry vždy vytváří, ať už během natáčení či střihu snímku, svou dokumentární postavu. Dochází k tomu z důvodu nutnosti určité komprese příběhu, charakterů i jednotlivých znaků, a to s ohledem na stopáž snímku, na jeho dramaturgický rámec, režijní záměr, ale také z potřeby zjednodušování ku prospěchu srozumitelnosti. Předpokladem však zůstává, že protagonista dokumentárního filmu je skutečnou osobou, která v daném snímku ztvárňuje do určité míry sebe sama.

Hlavním nástrojem režiséra (nejen) dokumentárních filmů je především komunikace. Ačkoliv svůj režijní přístup a svou práci s protagonistou může opřít také o rešerše či pozorování, je komunikace hlavním předpokladem k navázání a udržení spolupráce, která by mohla být pro účely této práce definována jako vědomě budovaný vzájemný vztah za účelem tvorby filmu. Charakter spolupráce s protagonistou, a tedy i komunikace, se nutně odvíjí nejen od charakteru a přístupu tvůrce, ale také od charakteru samotného filmu, jeho účelu, obsahu i formy.

---

⁸⁰ NICHOLS, Bill. *Úvod do dokumentárního filmu*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2010, s. 28. ISBN 978-80-7331-181-0.

⁸¹ Tamtéž, s. 29.

Bill Nichols definoval šest modů dokumentárního filmu, které se ale mohou také částečně prolínat. Každý z nich je odlišný a vyžaduje jiný přístup ke snímané realitě. Ačkoliv Nichols ve svých definicích pracuje především s formálními a stylistickými audiovizuálními prvky jednotlivých modů, dle mého názoru jednotlivé charakteristiky do velké míry definují i způsob komunikace a škálu přístupů k protagonistovi ze strany tvůrce.

Poetický modus klade důraz na estetiku všech složek filmového díla, náladu, atmosféru a emoce. Jeho cílem není předat fakta, nýbrž zprostředkovat pocity. **Výkladový modus** je opřen o výkladovou logiku, přímo komunikuje s divákem, prostřednictvím komentáře k němu promlouvá a sděluje mu svou perspektivu. Obraz je často pouze podpůrný, ilustrující sdělení výpovědi. **Observační modus** se soustředí na filmařovo pozorování žitých událostí, vyhýbá se rozhovorům, komentářům a interakcím mezi filmaři a protagonisty. Zachycuje realitu bez zásahů a inscenace. **Participační modus** připouští před kamerou interakci mezi tvůrcem a protagonistou, touto vzájemnou reaktivitou se liší od observačního modu. **Reflexivní modus** se vztahuje k samotnému procesu vzniku dokumentárního filmu, jeho konvencím a metodologickým postupům, se kterými vědomě pracuje a které odhaluje. **Performativní modus** pracuje s kombinací reality i fikce, soustředí se na subjektivní perspektivu tvůrce a vlastního vztahu k subjektu. Skrze to se snaží hledat cestu k porozumění obecnějším sociálním mechanismům.⁸²

Čím více je tvůrčím záměrem poskytnout psychologický portrét protagonisty, tím více je ve spolupráci s protagonistou důležitá znalost jeho motivací, zvyků, charakteristických činností a znalost prostředí a vztahů, ve kterých se pohybuje. K tomu je nutná režisérova schopnost vypožorovat, co je pro protagonistu typické, běžné, přirozené, a poznat, co je naopak netypické, jedinečné, zvláštní. Podstatou spolupráce s protagonistou je pak již zmíněný vzájemný vztah. Důvěra mezi režisérem a protagonistou může vznikat postupně, ale je vždy podmínkou funkční spolupráce. Ovlivňuje částečně také autenticitu projevu protagonistů, ačkoliv na ni mají vliv i další faktory, jako je samotná volba modu filmu nebo režijní přístup (či další vnější a vnitřní okolnosti, jako například charakter protagonisty, jeho rozpoložení, prostředí, ve kterém se nachází, a mnoho dalších).⁸³

Podstatou spolupráce s protagonistou je tedy komunikace o obsahu i záměru díla, naplňování oboustranného očekávání, a především vzájemné hledání, a to vědomé i nevědomé, společných stanovisek a dohod. Neméně důležité jsou také již zmíněná osobnost a záměr tvůrce, ale i jeho komunikační schopnosti. Ty jsou však vždy silně individuální a jsou ovlivněny mnoha faktory. Důležitou roli také

---

⁸² NICHOLS, Bill. *Úvod do dokumentárního filmu*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2010, s. 188–224. ISBN 978-80-7331-181-0.

⁸³ RABIGER, Michael a HERMANN, Courtney. *Directing the Documentary*. 7. New York: Taylor & Francis, 2020, s. 199–204. ISBN 0367235579.

hraje individuální svědomí jednotlivých tvůrců, jejich jedinečný režijní přístup i vnímání dokumentárního filmu, tvorby a vztahu k realitě a participujícím. Se vším tímto vlivem přichází i odpovědnost vybalancovat svou pozornost mezi potřebami produkce a potřebami participantů a pokoušet se neopouštět jedno kvůli druhému.

Z výše zmíněných definic a pojmů jsem vyšla při přípravě i realizaci rozhovorů s jednotlivými režiséry. Brala jsem jako důležité a zodpovědné si v první řadě pro sebe i pro ně ujasnit některé termíny a názvosloví, abychom mohli lépe popsat jejich režijní přístup, a tím se dobrat ke konkrétním definicím jejich specifičnosti.

4.1 Režijní přístup Miroslava Janka ve filmu Normální autistický film

Český režisér, kameraman a střihač Miroslav Janek se narodil v Náchodě v roce 1954. Začínal jako amatérský filmař a fotograf, v 70. letech emigroval do Německa, o deset let později se přestěhoval do USA, kde zhruba dvacet let žil a pracoval. Jako střihač spolupracoval například s významným režisérem Godfreyem Reggiem. V polovině 90. let se vrátil do České republiky, kde působí dodnes. V rámci jeho rozsáhlé tvorby rezonoval například film *Nespatřené* (1996), *Občan Havel* (2007), *Umanutá* (2012) nebo právě *Normální autistický film* (2016). Jeho práce získala několik prestižních ocenění, jako například *Ceny České filmové kritiky*, *Cena Český lev*, a byl také nominován na *Evropské filmové ceny* za nejlepší dokumentární film.

Jankův *Normální autistický film* zachycuje pět dětí, mladých lidí s vysokofunkčním autismem, konkrétně s Aspergerovým syndromem. Extrovertní Lukáš, klavírista Denis, rapperka Majda a sourozenci Marjamka s Hamidem se stávají hlavními hrdiny filmu, který se pokouší nahlídnout autismus nikoliv jako lékařskou diagnózu, ale jako odlišný druh myšlení. Skrze poetické snímání jednotlivých hrdinů a jejich zájmů i reflexe se pokouší přiblížit jejich vidění světa.

S námětem na tento film přišel za Jankem producent Jan Macola, kterému námět přinesl tehdy dvacetiletý Matěj Němec, student střední školy Panská. Ten na toto téma rozvíjel svůj studentský snímek, ale jelikož si s ním nevěděl rady, oslovil již zmíněného Macolu. Janek si zpočátku režii tohoto snímku rozmýšlel, dle jeho slov o autismu nic nevěděl a měl dojem, že snímků na toto téma muselo vzniknout již mnoho. Na základě interakce s Matějem se však začal o téma zajímat, poznávat konkrétní lidi a rozhodl se snímek zrealizovat. Zásadní pro něj bylo představení divadla *Kampa Přicházíme v míru*, které uváděl Michal Roškaňuk, sám žijící s diagnózou vysokofunkčního autismu. Ten Janka seznamoval s dalšími lidmi a dětmi s PAS, ze kterých si Janek během zhruba půl roku postupně vybral své protagonisty. Bylo to tak v případě Lukáše, Denise i Marjamky s Hamidem. Pouze Majdu „depresorku“, jak ji v rozhovoru často nazývá, našel skrze již vybraného protagonistu Lukáše, který vedl rozhovor s dalšími lidmi s Aspergerovým syndromem, jež ji v rozhovoru zmiňovali. Skrze tento rozhovor se tak Janek

dostal k článkům, které Majda psala a na jejichž základě se s ní zkontaktoval a domluvil společnou spolupráci.

Ačkoliv Janek zpočátku neměl jasný záměr, cílem jeho filmu se stalo bližší poznání světa a vnímání osob s Aspergerovým syndromem, vysokofunkčním autismem. Dle svých slov byl fascinován jejich silnou osobností, osobitostí. Dodává: „A zdáli se mi rozumnější než takzvaný neurotypičtí lidé. A protože obzvláště dneska, kdy je všechno „glajchšaltovaný“. Všechno to je taková globalizace. Takže mě vlastně zaujala jejich určitá originalita a takové originální projevy a svéráz, který se i chvílemi vysmíval tomu tzv. normálu, což mě na tom bavilo nejvíc.“⁸⁴

O poruchách autistického spektra se Janek pokusil přečíst několik knížek, nicméně vzhledem k jednotlivým odlišnostem mezi protagonisty se spíše spoléhal na společně strávený čas, sdílený prožitek a vlastní schopnost porozumění. Dodává, že zmíněný Matěj Němec mu nicméně promítal veškerý svůj natočený materiál, skrze který se mohl seznámit s projevy autismu, a také již zmíněný Michal Roškaňuk mu poskytl svůj vhled a informace týkající se poruch autistického spektra a Aspergerova syndromu. Obhlídky spočívaly v jednom dni, kdy vybrané protagonisty a jejich rodiny navštívil, seznámil se s prostředím a získal souhlasy s natáčením. Pak již probíhalo samotné natáčení, které čítalo zhruba 40 natáčecích dní a trvalo zhruba rok, kdy každého protagonistu navštívil zhruba pětkrát.

Kritériem při výběru protagonistů pro Janka nebyla samotná diagnóza, ale určitá sympatie, nicméně všichni protagonisté žijí s Aspergerovým syndromem, bez mentální dysfunkce či jiných přidružených obtíží. Janek upřesňuje: „Museli být zajímaví, filmoví. O každém jsem věděl, co je nějaká jeho specialita nebo posedlost.“⁸⁵ Zároveň zmiňuje, že pro něj byli podstatní i samotní rodiče budoucích protagonistů a jejich vztah ke svým ratolestem.

Metoda a modus

Modus filmu Normální autistický film by se dal označit jako participační, sám Janek k tomuto uvádí: „Asi je to observačně-participační modus. Samozřejmě někdy jsme něco malinko pošoupli. Třeba že jsme šli ven na výlet, abychom neseseděli furt doma a u piana a u víl a tak. V podstatě se dá říct, že moje přítomnost tam byla observační až na ten moment, kdy se začalo točit a byla participační. Nebylo to fly on the wall nebo jak se říká. Většinou situace vznikla samovolně z jejich strany nebo jsme občas pomohli iniciovat nějakou situaci nebo akci, aniž bych tušil, co se stane a vždycky se něco stalo.“⁸⁶ Tento jeho přístup považuje za svůj obvyklý a nevolil ho s ohledem na PAS.

---

⁸⁴ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Miroslavem Jankem

⁸⁵ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Miroslavem Jankem

⁸⁶ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Miroslavem Jankem

Dle slov Janka vznikl k filmu pouze námět, scénář jako takový neexistoval. V jednotlivých linkách filmu se soustředil pouze na to, co ho na jednotlivých protagonistech fascinovalo. Měl tedy u jednotlivých participantů určité styčné body jejich zájmů a soustředil se spíše na spontánní situace a jednání svých hrdinů, bez přesnějšího plánu.

Specifika práce

Janek svou práci s protagonistou popisuje především jako partnerskou. Nechává protagonisty jednat dle svého uvážení a čeká na projevy jejich osobnosti, pouze v některých případech se snaží verbálně vyprovokovat akci. Protagonisty neinstruuje, nežádá je o vykonávání úkonů. Dle jeho slov spíše čeká, s čím sami přijdou nebo je k tomu pouze drobně ponoukne. Dodává, že někdy hodiny a hodiny netočí, ale neustále sleduje dění, a pakliže mu spontánně se odehrávající situace přijde nosná, teprve tehdy přistoupí ke snímání. Tento svůj přístup nazývá „zrelaxovanou pohotovostí“. Za podstatné považuje protagonistům nic nepřikazovat, jednat nenásilně a samotné natáčení rámovat spíše jako hru. K protagonistům s PAS přistupoval stejně, jeho přístup se v tomto případě nelišil: *„Ale musím říct, že jsem vlastně s tou skutečností, že jsou takzvaně handicapovaný psychicky, vlastně vůbec nepracoval, prostě jsme se bavili jako s každým jiným.“*⁸⁷ Jako specifické opatření zmiňuje počet hodin, během kterých se natáčelo. Především pak s protagonistou Lukášem, kde většinou natáčeli pouze dvě hodiny, a protagonistkou Majdou. Užití takzvaného time outu však podle Janka vyplývá už ze samotné zvolené metody, kdy je Janek v prostředí svého protagonisty přítomen, ale točí pouze velmi omezený časový úsek. To nicméně pojmenovává i jako hlavní specifikum práce s protagonisty s PAS, jelikož je více než u jiných protagonistů nutné využít poměrně krátkého času na natáčení vzhledem k jejich rychlé unavitelnosti. V tomto kontextu pak také zmiňuje potřebu režisérovy senzibility na únavu protagonistů s PAS a jejího respektování.

Během natáčení se Janek setkával i s problémovým chováním protagonistů s PAS. Běžné byly rituály jeho protagonistů, afektivní stresové situace a záchvaty se vyskytly zhruba dvakrát u protagonistky Marjamky a určitý náběh k agresivnímu chování pozoroval Janek i u protagonisty Lukáše. Tyto situace řešil především time outem nebo přerušením natáčení. Dle jeho slov dělali všechno pro to, aby přítomnost Janka a štábu (zvukaře) protagonisty nerozčilovala, avšak žádná zvláštní opatření nezaváděli.

Hranice

Obecně si Janek s protagonisty žádná pravidla explicitně, verbálně nevytyčuje. Hranice či určitý systém spolupráce během vzniku filmu dle jeho slov existují, avšak vznikají samovolně a přirozeně. Zmiňuje důležitost partnerství a přátelství mezi ním a protagonisty. Toto se nelišilo ani s protagonisty s PAS, Janek neměl stanovená specifická pravidla pro tuto spolupráci ani s protagonisty ani s jejich rodiči. Dodává: *„No myslím si, že to nebylo zas o tolik jiný než s jinejma*

---

⁸⁷ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Miroslavem Jankem

*děčkama v jiných filmech, protože zkrátka dokud měli náladu něco dělat a natáčet, tak se to natáčelo. A když už neměli, tak se kamera vypnula.*⁸⁸

Autenticita

Autenticity Janek dociluje dle svých slov především rovnocenným a férovým přístupem. Je pro něj zásadní nevnímat své protagonisty jako objekty, které by měly něco předvádět, pokud sami nechtějí. Snaží se své hrdiny do ničeho nenutit, ale připouští, že někdy své protagonisty požádá či poprosí o konkrétní aktivitu nebo o zopakování aktivity: *„Tak to jo, takovýhle drobný jako věci dovedu, nebo dokonce třeba někdo udělá nějaký přemet a já říkám: jéžíš, to jsme nenatočili, udělej to ještě jednou. Lup, a už to je natočený. Prostě to neříkám, že úplně pasivně jenom se na to dívám, jo to ne, ale nemám ty připravené úkoly, který potřebuju natočit do toho filmu.*⁸⁹ Důležitost přikládá také neustálé přítomnosti techniky. Popisuje, že ihned po příjezdu připraví techniku tak, aby bylo okamžitě možné začít natáčet a aby kamera byla v prostoru neustále přítomná, aby si na ni protagonisté zvykli a začali ji vnímat jako běžnou součást. Za podstatné také považuje, že neohraničuje čas, kdy se natáčí a kdy se nenatáčí, především pro udržení stejné atmosféry. Tento jeho přístup se neliší u práce s běžnými protagonisty ani s protagonisty s PAS.

Specifika komunikace

Jelikož většina Jankových protagonistů byla nezletilá (pouze Majda během natáčení dosáhla plnoletosti), komunikoval také s jejich rodiči, kteří mu zprostředkovali své zkušenosti se svými dětmi s PAS. Skrze ně tak Janek, dle svých slov, nevědomě lépe porozuměl svým protagonistům, ačkoliv mu rodiče nevytyčovali nějaká konkrétní pravidla či doporučení, jak s nimi jednat. Janek nemá pocit, že by s protagonisty s PAS jednal jinak či citlivěji než s jinými protagonisty. Při komunikaci s nimi však vycházel z poznatků, které mu předal již zmíněný Roškaňuk, jako příklad uvádí mluvení ve dvojsmyslech, snažil se tomu tedy vyvarovat a mluvit zcela zpříma, jednoduše, srozumitelně a vyjadřovat se doslovně. Neverbální komunikaci pak přizpůsobil individuálně, u žádného z protagonistů s PAS nezaznamenal například problém s pohledy do očí, avšak u protagonistky Majdy musel řešit její haptickou hypersenzitivitu, určitou nelibost vůči fyzickému kontaktu. Popisuje situaci, kdy se loučili na nádraží a již se dobře znali. Během loučení jí děkoval a přitom se jí letmo dotkl ramene, na což reagovala nelibě. Poté bylo dle Janka nutné se tomuto druhu neverbální interakce vyvarovat.

Z Jankových protagonistů vyžadovala plánování a předvídatelnost pouze Majda. V tomto případě tedy bylo nutné dopředu naplánovat, co se bude dít, a posléze to dodržet. Janek zároveň zmiňuje, že k tomuto připravenému plánu přibývaly i scény improvizované, ale nezpůsobovalo to Majdě žádné obtíže. S obtížemi s pozorností, ať už s její neustálou potřebou nebo naopak s vyhýbáním se pozornosti, se Janek setkal. Protagonista Lukáš pozornost

---

⁸⁸ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Miroslavem Jankem

⁸⁹ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Miroslavem Jankem

vyžadoval, naopak protagonistka Marjamka se jí vyhýbala. Řešení těchto obtíží komentuje následovně: „Podle toho se musí člověk přizpůsobit no, když chce, aby z toho protagonisty vylezlo to, co v něm je, zkrátka no. Nezkoušel jsem je motivovat, buď jsem se přizpůsobil, nebo jsem ho přetlačil, no že jsem řekl, ještě tady to prostě, ještě tady to dotočíme ten detail nebo něco.“⁹⁰

S potížemi v důsledku doslovného chápání protagonisty se Janek nesetkal, a to i z toho důvodu, že se snažil těmto komplikacím předcházet jednoznačným vyjadřováním i vyvarováním se abstraktních vyjádření.

Vládní doporučení a 1+10 bodů

O vládním doporučení *Klíč pro komunikaci s osobou s autismem* ani o *1+10 zásad komunikace s lidmi s autismem* Janek nevěděl, nicméně po přečtení vyhodnotil, že body nevědomě dodržoval. Pouze u bodu, který se věnuje jemné moderaci konverzace, zmiňuje, že konverzaci nemoderoval a nechal protagonisty s PAS hovořit dle libosti. Dodává také: „Ten komunikační styl jsem do jistý míry uzpůsobil, do jistý míry, že se člověk tak přizpůsobí tomu jejich stylu. Třeba ten styl tý Marjamky je mlčení, tak jsem se nesnažil jí pořad něco říkat. Co se týče té zpětné vazby, já jsem byl spíš přijímač než vysílač, takže jsem tohle pravidlo moc nepotřeboval.“⁹¹

Reflexe

Janek běžně s protagonisty natáčení během samotného procesu nereflektuje a nebylo tomu tak ani v případě *Normálního autistického filmu*. Po sestřihání finální podoby snímku uspořádal pro protagonisty a jejich rodiny (výjimka byla rodina protagonistky Majdy, ta si nepřála jejich účast) společné promítání. Reflexe protagonistů s PAS byla většinou kladná, kromě protagonistky Majdy. Ta vyjádřila přání, aby byla z filmu zcela vystřihána. Janek popisuje: „Nastalo šílený drama. Vypadala, že to myslí vážně, že jsme v podstatě v prdeli. Já byl úplně bezradný. V ten moment zapracoval zvukař Matěj, hučel do ní a normálně jí ukecal. Chtěla aspoň vystřihnout scény, že furt páchá sebevraždu. My jsme to udělali a ono to ten film vylepšilo. Zafungovala jako výborná dramaturgyně. Když jsem to přinesl další týden do její rodiny, tak byla nadšená. Film byl zachráněn.“⁹²

Protagonista Denis byl z filmu nadšený, Jankovi to explicitně komunikoval. U protagonisty Lukáše dochází postupem času a jeho dospíváním ke změně, necítí se být součástí této konkrétní skupiny protagonistů. Skrze reflexi rodičů Marjamky Janek zjistil: „Ona, když přišla na tu projekci, tak se normálně trošku jako rozsypala, úplně brečela a byla úplně v nějakým podivným stavu v tom Matu. A mně to pak vyprávěla maminka její, že prostě ona asi byla úplně v nějakým šoku, že se vidí. Ona se dívala na nějaký ty kreslené filmy a takovýchle, nějakéj jinej film nikdy neviděla a pak za několik měsíců se mnou jela i s

---

⁹⁰ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Miroslavem Jankem

⁹¹ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Miroslavem Jankem

⁹² Viz Příloha č.1. Rozhovor s Miroslavem Jankem

Hamídkem na projekce. (...) A tak pak postupně získala nějaký vztah k tomu filmu hotovému, že když jsme potom třeba byli někde na besedě v kině, tak po filmu normálně rozjeli třeba hodinový show, totální show, jako lidi tam padali na zem smíchy prostě, tím jejich svérázem. Prostě byli jako úplně na koni."⁹³

Janek sám tuto zkušenost vnímá jako životní zážitek, skrze který se s protagonisty (i jejich rodiči) tohoto filmu natolik sblížil a úzce spřátelil, že se vídají dodnes, což nepovažuje ve svém případě za běžné. Na svém přístupu k protagonistům s PAS by, dle svých slov, zpětně nic neměnil.

Režisérům a režisérkám, kteří by případně rádi spolupracovali s protagonisty s PAS, by především doporučil zapomenout na to, že točí s někým, kdo má diagnózu, a jednali s ním jako rovný s rovným. Dodává: „*Že je dobrý se nezabývat tím handicapem vůbec, protože ostatně oni nechtějí být v nějakém speciálním stádečku, oni chtějí být součástí, takže podle mého příliš odborná znalost je spíš zátěží než pomocí. S tím neoperuješ jako režisér, že je někdo nějak postižený, ať už sociálně nebo fyzicky nebo psychicky. Že ho bereš jako normálního frajera.*"⁹⁴

4.2 Režijní přístup Veroniky Stehlíkové ve filmu Děti úplňku

Režisérka, scenáristka a dramaturgyně Veronika Stehlíková se narodila v roce 1970 v Praze. Absolvovala magisterské studium divadelní režie na Divadelní fakultě Akademie múzických umění v Praze. Pro Českou televizi režírovala pořady jako *Rybí svět Jakuba Vágnera* (2015), *13. komnata* (2008 – současnost), *Nemocnice Motol* (2016). Režírovala také výrazný dokumentární film *Děti úplňku* (2017). V současné době dokončila film *Naděje až do konce* (2022) o lidech žijících s amyotrofickou laterální sklerózou.

Dokumentární film *Děti úplňku* zachycuje čtyři rodiny, rodiče a jejich potomky s těžkou formou autismu, tedy s nízkou funkčními Poruchami autistického spektra. Soustředí se především na běžnou realitu těchto rodin, úskalí a nároky péče o těžce handicapované osoby s PAS a snaží se poukázat na nedostatečnou podporu těchto rodin a jejich dětí ze strany státu a institucí. Skrze zachycené příběhy Dorotky, Adélky, dospělé Marcely, Michala a jejich rodin tento dokumentární film vzbudil velký ohlas a otevřel širokou diskuzi o problematice nedostatečné péče a pomoci těmto rodinám.

Vznik *Dětí úplňku* iniciovali manželé Třešňákoví, kteří jsou se svou dcerou Dorotkou (mentální handicap a PAS) taktéž protagonisty tohoto snímku. Společně s Veronikou Stehlíkovou se snažili tento námět nabídnout České televizi, která ho nicméně průběžně odmítala. Film tedy zpočátku financovali pouze díky úspěšné kampani na platformě Hit Hit, kterou zorganizovali, a rozhodli se ho, navzdory nízkému rozpočtu a velmi skromným produkčním

---

⁹³ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Miroslavem Jankem

⁹⁴ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Miroslavem Jankem

podmínkám, zrealizovat a posléze distribuovat alespoň přes internetovou platformu Youtube. První verzi střihu pak promítli významné producentce České televize Aleně Müllerové, se kterou má Stehlíková dobré osobní vztahy. Ta se na základě natočeného materiálu rozhodla film v ČT prosadit a uvést ho na televizní obrazovky. Záměrem Stehlíkové bylo především poukázat na téma nedostatečné podpory osob s nízkofunkčním autismem a jejich rodin. Její snahou bylo tímto způsobem šířit osvětu, otevřít veřejnosti toto téma a vytvořit společenský tlak na odpovědné zástupce institucí, politiky a poslance atd.

S manžely Třešňakovými se Stehlíková dlouhodobě přátelí, a tedy znala osobně i jejich dceru Dorotku. Měla tedy zkušenost s projevem PAS, taktéž k této znalosti přispěl i fakt, že dcera Stehlíkové byla čtyři roky asistentkou Dorotky v rodině Třešňakových. Teoretické znalosti Stehlíková, dle svých slov, neměla, čerpala především z osobní zkušenosti Třešňakových. Hledání protagonistů probíhalo skrze Petra Třešňáka, který vytipovával rodiny, spolupracovali také s Národním ústavem pro autismus (NAUTIS) a Hynkem Jůnem. Jednotlivé rodiny poté Stehlíková s Třešňákem navštívili a strávili s nimi jeden den, během kterého se v rámci možností sblížili, vysvětlili jim svůj záměr, získali souhlas s natáčením a seznámili se blíže s jejich situací. Hlavním kritériem pro výběr protagonistů byla diagnóza těžkého, nízkofunkčního autismu, včetně jejich neverbálnosti. Stehlíková se na tuto skupinu zaměřila především pro jejich specifické potřeby i nejvyšší míru náročnosti a zátěže pro jejich rodiny. Další kritéria byla geografická, věková i genderová pestrost, aby se výsledná skupina protagonistů a jejich rodin dostatečně lišila a byla dostatečně rozmanitá. Tato kritéria byla částečně dodržena, v případě protagonistek Dorotky a Adélky (a jejich rodin) se jedná o dívky podobného věku i podobné socioekonomické třídy žijící v Praze. Všichni protagonisté měli diagnostikovanou nízkofunkční Atypický autismus s přidruženou mentální retardací.

Metoda a modus

Modus filmu by se dal popsat jako výkladový, případně participační. Stehlíková k tomuto uvádí, že pro ni bylo podstatné vše přizpůsobit záměru filmu. Osobně by preferovala vypuštění publicistických vstupů, práci s daty a statistikami, ale považovala je za podstatné především proto, aby důsledně upozornila na téma a diváky konfrontovala s fakty, které jí umožnily demonstrovat závažnost situace. Ačkoliv jsou Stehlíková s Třešňakovými a Müllerovou autory scénáře, nejednalo se dle jejích slov o klasický scénář či scénosled, ale spíše o otázky a okruhy, které bylo potřeba otevřít a filmem komunikovat.

Svůj režijní přístup pak popisuje jako snahu o poctivost, snaží se především protagonisty nemanipulovat a nepřesvědčovat je k výpovědím, které nechtějí poskytnout. Režii dokumentárního filmu vnímá jako vzájemnou výměnu energie, zmiňuje důležitost partnerského přístupu. Zároveň za podstatnou považuje volbu lidí ve štábu, a to především kameramana a zvukaře, jelikož vnímá jako podstatné kolektivní sdílení záměru i určitou „neinvazivitu“ do prostředí i životů protagonistů. Obecně vychází režijní přístup Stehlíkové z pozorování, ale i z iniciování situací či výpovědí. Dle svých slov se vyhýbá inscenaci i rekonstrukci,

vychází především z toho, co se děje přirozeně a spontánně, případně do dění vstupuje se svými otázkami, podněty či návrhy, co by se dalo natáčet. Tento její způsob režie se v případě protagonistů s PAS nelišil.

Specifika práce

Za zásadní Stehlíková považuje spolupráci s pečovateli (v tomto případě s rodiči) protagonistů s PAS, a to především proto, že se jednalo o neverbální protagonisty s PAS, jež tedy nebyli schopni žádné verbální komunikace. Rodiče dětí považuje Stehlíková za klíčové především proto, že zprostředkovali nejen samotné téma filmu, ale i komunikaci s protagonisty s PAS.

Jako specifikum spolupráce s protagonisty s PAS zmiňuje vysokou míru senzitivity. Dle slov Stehlíkové bylo třeba přistupovat k nim citlivěji než k běžným protagonistům, jelikož měla dojem, že protagonisté s PAS vycítí její nervozitu nebo nesoustředěnost a poté se začne jejich spolupráce rozpadat. Zmiňuje, že považuje za podstatné navození společné atmosféry, aby ona, štáb i protagonisté byli v téže náladě, atmosféře, což v případě natáčení tohoto filmu platilo dvojnásob.

Skrze rodiči vytipované problémové, agresivní či rituální chování protagonistů chtěla Stehlíková demonstrovat celou problematiku náročnosti péče o osoby s PAS, nicméně ačkoliv měla konkrétní představu, setkávala se s určitou nepředvídatelností a nevyzpytatelností chování protagonistů s PAS. Tomuto se přizpůsobovala a improvizovala. Dodává: *„To třeba vypadalo 3 hodiny, že se nestane nic a že to bude jako průser a pak se vždycky stalo něco, co nás jako někam pošouplo. Tak jsme čekali například na záchvat a ono nic, že jo? No a pak těsně před odjezdem, prostě to spadlo a teď to bylo ještě jako strašně dvojsečné, protože jako nechcete, aby se to dělo, ale potřebujete to ukázat, že jo. Proti sobě to bylo. Fakt jako těžký, protože jsme potřebovali natočit Dorotku, jak má amok, ale já nechci, aby ho měla, protože ji mám ráda, jo, takže tam se to teda tříská jako strašně a zároveň pro ten cíl toho filmu to bylo naprosto zásadní.“⁹⁵*

Přístup samotných protagonistů s autismem se individuálně lišil, například Marcelku natáčení vysloveně bavilo, jednala vstřícně. U protagonisty Michala bylo nutné občas natáčení přerušit nebo udělat přestávku (time out), aby si odpočinul. Problémové či agresivní chování přímo neovlivnilo samotné natáčení, Stehlíková připomíná, že bylo paradoxně z jejich strany vítané, a to jak právě kvůli záměru jeho snímání a zachycení, tak podstaty tématu filmu. Preventivní opatření k omezení tohoto chování nepřijímali právě z výše uvedených důvodů. V těchto chvílích se s protagonisty nesnažila nijak komunikovat, do situací se snažila nevstupovat.

Jako problematické zmiňuje produkční i finanční podmínky vzniku tohoto filmu, a to především s ohledem na velmi nízký počet natáčecích dní. To komplikoval především fakt, že nepřicházelo v úvahu standardní dvanáctihodinové natáčení.

---

⁹⁵ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Veronikou Stehlíkovou

Stehlíková popisuje: „Věděli jsme, že tam budem od sedmi do půlnoci, a pak jsme se snažili to dodržovat, ale když se to rozprsklo, tak se to rozprsklo. No, takže jako no. Jako spíš prostě intuitivně, dvanáctihodinový natáčení nepřicházelo v úvahu, prostě když to šlo, tak to šlo a nešlo to přes, to jsme neřešili.“⁹⁶

Hranice

Stehlíková si s protagonisty vytyčuje určitá pravidla. Umožňuje například protagonistům, aby v silně nekomfortních situacích natáčení přerušili, případně respektuje jejich nesouhlas s užitím konkrétního materiálu. Pakliže Stehlíková považuje materiál za zásadní, pokouší se s protagonisty diskutovat, nicméně jejich nesouhlas případně respektuje a materiál nepoužije. Zmiňuje ale, že tento postup nebyl možný aplikovat s jejími protagonisty s PAS především kvůli jejich handicapu a neverbálnosti. Bylo tedy nutné toto komunikovat s jejich rodiči a řídit se jejich uvážením. Jako konkrétní příklad uvádí nezaznamenávání protagonistů s PAS obnažených. Dopředu si také vytyčili, že v případě příliš intenzivního záchvatu či agresivního chování protagonistů s PAS určí konec natáčení rodiče.

Autenticita

Stehlíková k tomuto říká: „Ty lidi s poruchou autistického spektra nesou obrovskou autenticitu, takže jako vlastně, my, co to nemáme, je vlastně pořád doháníme, protože jim to je šumák. Oni nemají žádný společenský omezení, nemají čas. Je jim to jedno, oni vlastně tím, co jsou, nesou obrovskou autenticitu.“⁹⁷

Specifika komunikace

Stehlíková záměr svého filmu protagonistům s PAS komunikovala otevřeně, dle svých slov, jako by to říkala komukoliv jinému: „Já jsem jim to všem řekla, já jsem jim to všem jako úplně obyčejně řekla, jako bych to řekla každému jinému člověku. Takže oni sice jako vypadali, že to je zbytečný, ale já si to nemyslím, že to je zbytečný. Já si totiž myslím, že tam někde jsou.“⁹⁸ Ačkoliv domluva a komunikace probíhala především s rodiči, považovala Stehlíková za podstatné komunikovat stejnou měrou i s protagonisty s PAS. K tomu dodává: „Člověk se musí otevřít, ale to je zajímavý, jakože musí otevřít jako jiný kanály než běžné, že se jako nedomluvíte, tak prostě musíte jako pustit intuici, musíte pustit řeč těla a musíte pustit věci, se kterými se jako běžně, třeba v týhle kultuře, nepracuje a musí člověk vlastně fakt jako rozšířit obálku a zkusit to no.“⁹⁹ Jako největší obtíž v komunikaci s nízkofunkčními protagonisty s PAS vnímala Stehlíková především omezenou možnost zpětné vazby. Pokoušela se však o ni i přes komplikovanou komunikaci s protagonisty a uvádí k tomu: „U nich je strašně těžký, že oni jako nereagují, že tam je stěna, přes kterou to nejde.“

---

⁹⁶ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Veronikou Stehlíkovou

⁹⁷ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Veronikou Stehlíkovou

⁹⁸ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Veronikou Stehlíkovou

⁹⁹ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Veronikou Stehlíkovou

Málokdy cejtíte, že se potkáváte, v tom je ta past, že se nepotkáváte a je strašně těžký odhadnout akci a reakci a v tom je to blbý, že to není jako v našem světě. Když byl člověk jako nastražený, tak ji jako dostane tu zpětnou vazbu, ale jako jinak, že jak by to člověk chtěl. Nikdo neřekne dík a dneska to bylo dobrý, ale něco se stane – zmáčknu vám ruku, olíznou vám ucho a člověk si říká jako jo, super, tak jo."¹⁰⁰

Verbální komunikaci vůči protagonistům s PAS Stehlíková nepřizpůsobovala, sdělení nezjednodušovala, formulace neměnila. Verbálně s nimi tedy komunikovala jako s běžnými protagonisty. Neverbální komunikaci upravovala individuálně dle doporučení rodičů či pečovatелů. Jako příklad uvádí vyhýbání se dlouhému očnímu kontaktu u protagonisty Míši či přistupování k němu zezadu, jelikož se jednalo o chování, které ho rozrušovalo. Taktéž bylo Stehlíkové doporučeno vyvarovat se v případě Míši dotykům. Setkala se také se sluchovou hypersenzitivitou, ona i štáb se tedy přirozeně snažili přizpůsobit těmto potřebám.

Závažnost postižení protagonistů tohoto filmu byla zásadní a omezovala možnost samotné režie. Stehlíková tak především často zmiňuje nutnost počkat a přizpůsobit se. Pozorovala u protagonistů vlny ochoty i neochoty, které nebylo příliš možné ovlivňovat motivací nebo jinými prostředky.

Vládní doporučení a 1+10 bodů

O vládním doporučení *Klíč pro komunikaci s osobou s autismem* ani o *1+10 zásad komunikace s lidmi s autismem* nevěděla, nicméně po přečtení vyhodnotila, že některé body nevědomě dodržovala. Podotýká nicméně, že v tomto případě komunikace s neverbálními lidmi s těžkým autismem a mentálním postižením je část zmíněných bodů a doporučení neaplikovatelná vzhledem k závažnosti handicapu.

Reflexe

Reflexe samotného procesu natáčení s protagonisty v tomto případě byla omezená, nicméně Stehlíková se o ni do určité míry pokoušela alespoň ze své strany. Po natáčení protagonistům s PAS vždy poděkovala a dodává k tomu: *„Ona fakt sice není možná ta zpětná vazba, to není takhle, ale někdy mimoděk oni něco udělali, že jo. To, co jsme si povídali, že najednou prostě přišli a chňapli po někom nebo tak, tak tam člověk cítil, že něco tam je.“¹⁰¹* Na premiéru filmu Stehlíková pozvala rodiče protagonistů s PAS i je samotné (ti bohužel nebyli schopni se premiéru zúčastnit vzhledem ke svému handicapu), avšak samotným protagonistům s PAS poté film sama nepouštěla a není si tedy jistá, zda film viděli. Rodiče však natáčení hodnotili kladně. Stehlíková spolupráci s protagonisty s PAS hodnotí jako hluboce lidsky obohacující. Svůj přístup by neměnila.

---

¹⁰⁰ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Veronikou Stehlíkovou

¹⁰¹ Viz Příloha č.1. Rozhovor s Veronikou Stehlíkovou

Režisérům a režisérkám, kteří by případně rádi spolupracovali s protagonisty s PAS, by především doporučila nesoudit, být poctiví, otevření a přistupovat k nim jako k jakýmkoliv jiným lidským bytostem. Na závěr dodává: „*Jako zkuste se otevřít tomu, že věci můžou být prostě jinak. No jako a zapomeňte na všechno, co jste doteďka věděli o komunikaci. Nebo co jste si mysleli, že víte (smích). Prostě zapomeňte všechno a pojdte od nuly jako.*“¹⁰²

4.3 Režijní přístup Zuzany Kirchnerové v dokumentární sérii *Pět statečných*

Režisérka a scenáristka Zuzana Kirchnerová se narodila v roce 1978 v Sokolově. Absolvovala magisterské studium Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a magisterské studium hrané režie na Filmové a televizní fakultě Akademie múzických umění v Praze. Během studia natočila řadu krátkometrážních snímků a její absolventský hraný film *Bába* (2008) zvítězil na Filmovém festivalu v Cannes v sekci Cinéfondation. Společně s Lindou Kallistovou Jablonskou režírovala první sérii dokumentárního seriálu České televize *Čtyři v tom* (2013) a ve spolupráci s Tomášem Bojarem režírovala dokumentární seriál *Pět statečných* (2018). V současné době připravuje svůj celovečerní hraný debut *Karavan*.

Pět statečných je pětidílný dokumentární seriál vyrobený Českou televizí v koprodukcí produkční společnosti Cinema Arsenal. V průběhu několika let sleduje cestu pěti hlavních protagonistů s lehkým mentálním postižením a dalšími přidruženými poruchami (včetně poruch autistického spektra) z dosavadní ústavní péče přes tzv. cvičný byt až do chráněného bydlení v Šumperku. Dospělí protagonisté Petr, Iveta, Robert, Žaneta a Pavel si osvojují nové schopnosti a dovednosti, učí se vařit, uklízet, nakupovat, chodit do práce a žít spolu v malé komunitě. Jejich cílem je stát se alespoň částečně soběstační. Každý z nich má vlastní sny a přání, které se snaží navzdory běžným komplikacím i konfliktům realizovat.

Motivace režisérky Zuzany Kirchnerové k natočení tohoto seriálu vyvěrala především z osobní zkušenosti s jejím tehdy dvouletým synem, jenž má mentální handicap, PAS a Downův syndrom. Zajímala ji situace ústavní péče i celý tento systém a díky předchozímu úspěchu dokumentárního seriálu *Čtyři v tom*, a tedy vstřícnému přístupu České televize, mohla tento projekt začít realizovat s produkční firmou Cinema Arsenal producenta a spolurežiséra této dokumentární série Tomáše Bojara. Jejím cílem nebylo diváky informovat skrze výkladový modus, ale naopak představit hrdiny této série skrze situace jako obyčejné lidi, se kterými se divák může ztotožnit a kteří prožívají běžné radosti i strasti stejně jako lidé bez handicapu. Záměrem bylo také upozornit na problematiku (často i zbytečné) ústavní péče.

---

¹⁰² Viz Příloha č.1. Rozhovor s Veronikou Stehlíkovou

Za naprosto zásadní v celém procesu považuje Kirchnerová rešerše. Kromě osobní zkušenosti, díky které Kirchnerová studovala i odbornou literaturu, byly klíčovým nástrojem rešerší především obhlídky. S Tomášem Bojarem jim věnovali zhruba tři až čtyři měsíce, během nichž se blíže seznámili jak s problematikou, tak s budoucími protagonisty této dokumentární série. Podle původního záměru měl výběr protagonistů odrážet určitý vzorek lidí typický pro klienty ústavní péče, kteří by ale byli pravděpodobně schopní žít v menších komunitách v rámci chráněného bydlení. Od tohoto záměru však Kirchnerová s Bojarem upustili, jelikož je silně zaujala osobnost Petra především pro jeho ambicióznost, tvrdošijnost a charisma, a na kterého se tak intuitivně soustředili. Ostatní protagonisté tak byli do této dokumentární série osloveni, jelikož se měli do cvičného bytu stěhovat právě s Petrem.

Metoda a modus

Modus série *Pět statečných* by se dal označit jako observační či místy participační, nicméně Kirchnerová označuje jako nejdůležitější určitou blízkost vůči snímaným protagonistům a snímání živých situací, ve kterých se divák dokáže na hlavní postavy napojit a identifikovat se s nimi. Například výkladový modus nezvolila i z toho důvodu, že nechtěla jednání či pochody protagonistů interpretovat někým dalším. Kirchnerová podotýká: *„U většiny výkladových dokumentů je to takový o nás bez nás, ať už je to o malých dětech nebo někom jiným, že někdo vypráví, jak se ti lidi asi cítí. Ale mě přišlo nejdůležitější, aby jim ten dokument dal hlas a normálně je nechal žít, dýchat, fungovat. Pro mě je největší radost, když se diváci smějou a uvědomují si, že se chovají úplně stejně. I proto jsem nezvolila ten výkladový modus. Jsem v tom pokorná, nevímám to tak, že bych měla patent na výklad o autismu nebo i o svém dítěti.“*¹⁰³ Také upřednostnila civilní snímání před obrazovým konceptem, a to i s ohledem na diagnózu participantů. Nadstandardní produkční podmínky této série označila za naprosto zásadní, jelikož tvůrcům poskytly možnost přizpůsobit se samotným protagonistům (a jejich handicapu), nikoliv naopak. Taktéž bylo možné celý proces výroby přizpůsobit přirozenému vývoji děje a na určité zásadní zlomy v životě protagonistů počkat. V rámci režie kladla důraz na přípravu, observaci i instruování v organické kombinaci, avšak svůj přístup by nepopsala jako čistě observační. Scénář k této dokumentární sérii, jehož autory jsou Kirchnerová s Bojarem, spočíval v rozvržení jednotlivých linek hlavních hrdinů a soustředil se na podstatná, odpozorovaná a přirozená témata jejich životů. Ačkoliv muselo dojít do určité míry ke kondenzaci a směřování jednotlivých linek, vždy tvůrci vycházeli z přirozeného jednání protagonistů. Motivací protagonistů byl samotný zájem tvůrců, zájem o samotný proces natáčení, zpestření běžných dní, ale také honorář. Kirchnerová podotýká: *„Honorář byl taky motivace a pro mě to bylo důležité, když mají jiní protagonisté honorář, tak nechápu, proč by tihle lidi ho mít neměli. Ale i tohle pro ně bylo nějaký získání nějaký sebehodnoty, že něco dělají a dostanou za to honorář. A pak chtěli různé drobáky (smích).“*¹⁰⁴

---

¹⁰³ Viz Příloha č.1. Rozhovor se Zuzanou Kirchnerovou

¹⁰⁴ Viz Příloha č.1. Rozhovor se Zuzanou Kirchnerovou

Specifika práce

Kirchnerová svoji práci s dokumentárními protagonisty označuje především jako intuitivní. Za podstatnou považuje pečlivou přípravu, ale také dostatečný prostor, vzájemnou otevřenost a důvěru. Cítí za své protagonisty zodpovědnost, jelikož jim dokumentárním natáčením přináší určitý diskomfort a obnažení. Toto se dle jejích slov v práci s protagonisty s PAS nelišilo. Specifika této spolupráce spatřuje spíše v jiných ohledech. O protagonisty s PAS bylo třeba pečovat nad rámec běžné spolupráce s protagonistou, například jim zajišťovat a především hlídat, pitný režim, hladinu cukru (aj.) a obecně tak o ně plně pečovat. Na rozdíl od protagonistů bez PAS však vyzdvihuje jejich mimořádnou motivaci a upřímné nadšení z natáčení, což kompenzovalo velkou intenzitu kontaktu (ať už fyzického v případě protagonisty Péti či jednoduše všeobecné touhy protagonistů trávit společně se štábem veškerý čas natáčecích dní). Potřeba bylo také hlídat rychlou unavitelnost a nízkou frustrační toleranci. Díky své osobní zkušenosti, ale i díky nadstandardním produkčním podmínkám, které považovali se spolurežisérem Bojarem za nutné, volila Kirchnerová pomalejší tempo natáčení a omezení hodin, během kterých se natáčelo (místo standardních dvanácti hodin pouze čtyři, někdy i méně, dle náročnosti předchozích či následujících natáčecích dní). V porovnání s protagonisty bez PAS však Kirchnerová uvádí, že byli protagonisté *Pěti statečných* opravdu stateční.

Kirchnerová se během natáčení setkávala i s mírnějším problémovým chováním, v případě protagonistky s PAS Lucinky, která byla pouze vedlejší postavou, docházelo při únavě či nedostatku pozornosti ke stáhnutí do sebe a repetitivnímu kývání. U protagonisty Pavla se v ojedinělých případech setkala s mírnou agresí, ačkoliv bylo toto jeho chování dlouhodobě lékaři regulováno medikací, nicméně dle jejích slov to nijak radikálně natáčení neovlivňovalo i z toho důvodu, že s tím režiséři dopředu počítali. Taktéž tomu bylo v případě Petra, který měl tendenci utíkat či vcházet do vozovky. Kirchnerová zmiňuje velkou pomoc pečovatele Jirky i ostatních protagonistů v řešení těchto situací. Preventivním opatřením, aby nedocházelo k afektům a problémovému chování, byl především dostatek času a prostoru při natáčení, aby nebylo nutné protagonisty do ničeho nutit. Dodává také, že dobré preventivní opatření jsou již zmíněné důkladné obhlídky a příprava, srozuměný a chápavý štáb, který je schopen protagonisty pochopit a sblížit se s nimi, případně mít záložní plán. Pakliže již došlo ke konfliktnější situaci a nebylo možné situaci řešit domluvou či motivací, bylo natáčení přerušeno – počkalo se, až se protagonista (často se jednalo o protagonistu Pavla) uklidní a byl mu dopřán vlastní prostor.

Kirchnerová, skrze svojí osobní zkušenost se synem Davidem, nespatřuje ale spolupráci s protagonisty s PAS jako výrazně specifickou, jelikož se opírá o osobní zkušenost, intuici a empatii. Dodává: *„Mně se těžko doporučuje něco konkrétního v rámci té spolupráce nebo komunikace, protože teď si teprve během tohoto rozhovoru uvědomuju, že spoustu věcí jsem opravdu neřešila, nepřišly mi divný nebo překvapivý, protože mi ten David posunul ty hranice*

*úplně jinam. Většinu věcí jsem dělala hodně intuitivně a stejně tak Tomáš, i když ten měl taky spoustu zkušeností třeba od našeho Davči.*¹⁰⁵

Hranice

Při práci s dokumentárním protagonistou, tedy reálným člověkem, Kirchnerová pojmenovává svoji postupnou potřebu určování hranic. Ačkoliv při natáčení nutně dochází k sblížení protagonistů a režiséra (či členů štábu), snaží se participantům citlivě vysvětlovat a přibližovat celý proces tak, aby nezbuzovala očekávání nově nabytého blízkého přátelství. Zároveň se snaží (poslední dobou) vytyčovat si praktická pravidla, jako například nebýt k dispozici na telefonu absolutně kdykoliv nebo alespoň částečně ctít víkendové volno, a to především s ohledem na vlastní osobní život, rodinné povinnosti, ale i jako prevenci syndromu vyhoření. U protagonistů s PAS v rámci série *Pět statečných* tomu však bylo jinak. Z počátku Kirchnerová popisuje nadšení z častého a intenzivního kontaktu ze strany protagonistů. Participanté režisérům (a dalším členům štábu) velmi často volali nebo s nimi komunicovali přes sociální sítě a časem se tato touha po neustálém spojení, a to pravděpodobně i z důvodu několikaletého výrobního procesu seriálu, stala náročnou. V tomto ohledu vyzdvihuje Kirchnerová podstatnou účast paní zástupkyně ústavu a pečovatele Jirky, kteří protagonisty mírně usměrňovali, vysvětlovali celý kontext a problematiku takto intenzivní komunikace a pomáhali protagonistům stanovit pravidla. Kirchnerová také uvádí jako neopomenutelné určité rozložení této komunikace mezi dva režiséry a další spolupracovníky. Sama Kirchnerová s protagonisty ustanovovala běžná pravidla, jako nešahat na mikrofon či se nedívat do kamery, ale i pravidla související s handicapem participantů. Protagonista Petr měl například velkou tendenci k fyzickému kontaktu, mazlení a hlazení, čímž překračoval hranice režisérky i štábu. Bylo tedy nutné tuto tendenci omezovat a vysvětlovat. Kirchnerová v době natáčení byla již v pokročilém stádiu těhotenství, na což Petr nebral zřetel a režisérku svíral, což Kirchnerová uvádí jako příkladovou situaci, kdy bylo nutné si vytyčit hranice. Kirchnerová dodává: *„Oni neustále překračovali naše hranice, ale my jsme s tím počítali. Neustále jsme nastavovali pravidla, ale to hlavně v tom těhotenství. A pak někdy to hlazení, toho bylo moc, jenže to Péta moc dobře věděl, protože to s ním řešili všichni. On moc dobře věděl, že tím lidem překračuje ty hranice, ale prostě zkoušel to no. Ale on s ním na tom pracoval i ten Jirka, tam to řešili, myslím si, moc hezky, takže to nebyl problém jenom s námi.*¹⁰⁶

Autenticita

Jako velký rozdíl mezi protagonisty s PAS a bez PAS vnímá Kirchnerová potřebu kontroly vlastního obrazu, určité autocenzury či sebestylizace. Protagonisty s PAS popisuje jako naprosto autentické, bez potřeby úpravy svého mediálního obrazu či vlastní představy o sobě samém. Ačkoliv protagonistky vždy dbaly na své oblečení a protagonista Pavel se snažil vystupovat jako „frajer“, nedocházelo k výraznější sebestylizaci, kterou by bylo potřeba odbourávat. V současné době

---

¹⁰⁵ Viz Příloha č.1. Rozhovor se Zuzanou Kirchnerovou

¹⁰⁶ Viz Příloha č.1. Rozhovor se Zuzanou Kirchnerovou

Kirchnerová autenticitu označuje za vzácnou a zmiňuje, že tato upřímnost a pravdivost protagonistů s PAS jí dovolila Kirchnerová naprosto otevřenou a upřímnou komunikaci.

Specifika komunikace

Kirchnerová v komunikaci vycházela především ze své osobní zkušenosti. Uvádí, že řeč i sdělení přirozeně přizpůsobovala úrovni protagonistů, používala jednoduché věty, snažila se mluvit zřetelněji, intuitivně se vyhýbala abstraktním pojmům, při neporozumění vysvětlovala protagonistům s PAS sdělení či volila alternativní formulace. Porozumění sdělovanému neustále ověřovala a kontrolovala. Ačkoliv docházelo k doslovnému chápání protagonistů s PAS, nevedlo ke konfliktům, ale spíše, dle slov režisérky, k úsměvným situacím. Neverbální komunikaci intuitivně uzpůsobovala, pomáhala si v komunikaci gesty či dotykem (navedením protagonisty), avšak s vědomím, že to nikomu z participantů nevadí. Piktogramy a další pomůcky nevyužívala.

Zároveň zmiňuje důležitost vychovatelů, kteří v komunikaci s protagonisty Kirchnerové a Bojarovi pomáhali či ji zprostředkovávali. Za podstatné považuje vysvětlování důvodů, proč se natáčí konkrétní scéna a proč je to důležité. Její komunikaci směrem k protagonistům s PAS popisuje jako naprosto otevřenou a přímou, bez hodnocení, kritiky a ironie. Jako zásadní označuje již zmiňovanou silnou motivaci a radost z natáčení protagonistů, kterou si vysvětluje svým upřímným zájmem o ně.

Během natáčení narážela na obtíže v komunikaci, a to především na ulpínavost myšlení. Obsedantní témata se vyskytovala u všech protagonistů, a to především téma chráněného bydlení v Šumperku, u protagonisty Petra to pak byla například svatba nebo peníze na ruku. Tyto obtíže pak řešili vysvětlováním, motivací téma opustit a v krajních případech pauzou (time outem) nebo přerušením natáčení. Protagonisté s PAS v případě *Pěti statečných* neměli většinou výrazné potíže s adaptabilitou, Kirchnerová si toto vysvětluje kromě jejich silné motivace k natáčení také jejich zkušeností s žitím v ústavní péči, kde byla velká nutnost adaptace na ústavní režim. Zároveň znovu zmiňuje velkou pomoc ze strany zaměstnanců a pečovatелů, asistentů.

S nezájmem o pozornost se Kirchnerová ze strany protagonistů s PAS nesešla vůbec, naopak se potýkala s neustálou potřebou pozornosti z jejich strany. Často se také setkávala se žárlivostí mezi jednotlivými participanty, pakliže se natáčení zaměřovalo v danou chvíli více na jednoho z nich. Popisuje tak nutnost práce s celým kolektivem a potřebu toto regulovat a věnovat se všem. Na rozdíl od protagonistů bez PAS však vyzdvihuje upřímnost a čitelnost hrdinů *Pěti statečných*, díky čemuž bylo možné předcházet závažnějším konfliktům, způsobeným nedostatkem pozornosti ze strany tvůrců.

Vládní doporučení a 1+10 bodů

O vládním doporučení *Klíč pro komunikaci s osobou s autismem* ani o *1+10 zásad komunikace s lidmi s autismem* nevěděla, nicméně po přečtení

vyhodnotila, že body nevědomě dodržovala. Zmiňuje například bod, týkající se moderace konverzace a jako příklad uvádí obsedantní téma protagonisty Petra, jímž byla svatba. Zde uvádí, že bylo nutné toto téma regulovat.

Reflexe

Protagonisté Pěti statečných hodnotili natáčení velmi kladně, finální podobu dokumentárního seriálu přijali s nadšením, ačkoliv nereflektovali samotné dílo, ale spíše akt svého zaznamenání. Uvedení díla v České televizi s nimi reflektovali především pečovatelé. Kirchnerová spolupráci hodnotí jako obohacující a přínosnou i ve vztahu vůči svému vlastnímu synu Davidovi a obavám o jeho budoucnost.

Režisérům a režisérkám, kteří by případně rádi spolupracovali s protagonisty s PAS, by především doporučila pokusit se zbavit předsudků a stereotypů, které mohou tyto lidi provázet. Taktéž apeluje na určitou pokoru a snahu nezneužívat samotného autismu a jeho mediálního obrazu pro pseudointelektuální cíle a vyhnout se přisuzování duchovních významů. Také dodává: *„...Zároveň bych hlavně doporučila udělat si dobrou přípravu a hlavně čas. Ty věci se nedají s nimi prostě uspěchat. Jednak jde o nějakou trpělivost, ale i o ten reálný čas, ve smyslu producentským, opravdu si trvat na tom, že potřebuju mít nějaký podmínky a trvat si na tom.“¹⁰⁷*

4.4 Můj režijní přístup v bakalářském filmu Ta druhá

Ve svém bakalářském filmu *Ta druhá* (plánovaná premiéra 2024) se nesoustředím na téma osob s autismem či jejich rodičů, svou pozornost obracím směrem k jejich sourozencům. Skrze příběh osmnáctileté Johany, která žije se svými rodiči a dvanáctiletou sestrou Rozálkou (lehká mentální dysfunkce a atypický autismus), se snažím zachytit vliv soužití s handicapovaným sourozencem. Johana nastupuje do maturitního ročníku a během tohoto roku čelí důležitým životním rozhodnutím, ale i silným vnitřním dilematům.

Má motivace k natočení tohoto snímku plyne z mé vlastní zkušenosti. Jsem sestra třiaadvacetileté Gabriely, které v dětství diagnostikovali atypický autismus a středně těžkou mentální dysfunkci. Ačkoliv je v České republice podpora rodin s autistickými (i jinak handicapovanými) dětmi malá, ne-li nedostatečná, téma sourozenců těchto dětí je naprosto upozaděno, a to jak laickou, tak odbornou veřejností. Považuji tak za svoji povinnost pokusit se na tuto problematiku skrze náš film upozornit.

Během vývoje tohoto filmu jsem zásadní důraz kladla na pečlivé rešerše i obhlídky. Kromě teoretické znalosti problematiky sourozenců handicapovaných dětí jsem pokládala za neméně podstatné jich co nejvíce potkat a jejich zkušenost osobně porovnat s tou svojí. Taktéž pro mne bylo důležité svou

---

¹⁰⁷ Viz Příloha č.1. Rozhovor se Zuzanou Kirchnerovou

východí tezi prověřit těmito dialogy a skrze ně dojít k obecným závěrům tak, aby mohla být zkušenost má i mé protagonistky zobecnitelná. Oslovila jsem tedy šedesát neziskových organizací zabývajících se podporou rodin s mentálně handicapovanými dětmi, ale i s poruchami autistického spektra či Downovým syndromem, které ochotně rozšířily mou výzvu k účasti ve filmu. Zareagovalo zhruba třicet sourozenců handicapovaných osob a zhruba s polovinou z nich jsem se potkala. Kritériem pro výběr protagonistů však nebyla diagnóza handicapovaného, ale spíše charakter, uvažování, zájmy a přístup zdravého sourozence. Svou roli však hrál i věk, rodinné zázemí a socio-ekonomická situace rodiny. Atypický autismus a lehká mentální dysfunkce Johaniny sestry Rozálky tak nehrály zásadní roli v mém výběru, nicméně považuji zpětně za úsměvné, že tato její diagnóza není nepodobná diagnóze mé vlastní sestry. Ačkoliv je tedy Rozálka, sestra mé hlavní protagonistky, pouze vedlejší postavou našeho filmu, spolupráce a komunikace s ní byla pro vznik tohoto filmu zásadní.

Metoda a modus

Modus filmu Ta druhá by se dal popsat jako observační a v dialogu s hlavní postavou Johanou participační. Důležitá pro mě byla perspektiva hlavní hrdinky, která byla klíčem k výběru nosných scén, ale i způsobu snímání. Při vzniku scénáře tohoto filmu jsem se soustředila na jednotlivé linky, témata a vztahy mé hlavní protagonistky. Ty jsem se poté snažila otisknout do jednotlivých scén a následně sledovat jejich další vývoj. Můj přístup vycházel především z odpozorovaných situací, běžného dění nebo plánů Johany a její rodiny. Důraz jsem kladla na pečlivou přípravu vycházející z podrobných rešerší a z blízké komunikace se všemi protagonisty. Za podstatné jsem považovala samotnou Johanu do tohoto procesu přizvat, sama tedy přicházela s návrhy typických situací, které by trefně zobrazily její žitou realitu. Takto vytipované situace jsme posléze snímali a to poté, co buďto přirozeně vznikly, nebo byl jejich vznik iniciován Johanou (či jiným protagonistou) nebo mnou. V rámci režie tohoto snímku jsem tak pracovala s observací i s instruováním, u snímaných situací jsem však vždy dbala na to, aby vycházely z reality, běžnosti a každodennosti mých protagonistů.

Motivací Johany byla především snaha upozornit na téma sourozenců handicapovaných dětí, sdílela tedy motivaci mou. Rodiče Johany toto také sdíleli, avšak silnější motivací pro ně bylo ukázat, jak je péče o děti s PAS náročná. Rozálku však k natáčení motivovala především zvědavost, fascinace technikou, nadšení z celého procesu a naše pozornost.

Specifika práce

Jako specifikum práce s protagonistou s PAS považuji především potřebu vysoké míry citlivosti vůči němu. Ačkoliv se osobně snažím být vnímavá ke všem svým protagonistům bez rozdílu, v kontextu osob s PAS a jejich časté neschopnosti vyjádřit zavčas své potřeby bylo potřeba být senzitivnější k náznakům únavy, ztráty motivace a pozornosti. Tyto obtíže jsem překonávala především jejich respektováním, v případě nutnosti motivací či přestávkou (time outem). Ten byl nutnou součástí celého procesu natáčení s Rozálkou. Velmi rychle se z těchto

přestávek stalo pravidlo, tudíž po dotočení jednotlivých scén se mezi nimi vytvořila přestávka, během které jsme si dohromady se štábem, Johanou a Rozálkou hráli. To vedlo ve většině případů i k podpoře motivace naší protagonistky s PAS.

Další výrazné specifikum spolupráce pak byla nutková potřeba Rozálky plánovat. Vyžadovala znalost časového plánu natáčení, a to s přesnými časovými údaji, často pak na minutu přesně. To do značné míry komplikovalo celý proces, jelikož ne vždy bylo možné odhadnout dobu natáčení konkrétní scény, a to zvláště pak v případech scén, ve kterých figurovala právě Rozálka. Tuto paradoxní situaci jsem se převážně snažila řešit domluvou, vyhýbáním se odpovědi nebo v krajních případech jí byl tento údaj poskytnut, ale poté musel být důsledně dodržen. Spolupráce a komunikace s Rozálkou se do určité míry podobala mé zkušenosti s mou sestrou. Nutno podotknout, že se pokaždé jednalo o velmi intenzivní situace. Jak už z jejího handicapu vyplývá, její potřeba pozornosti z naší strany byla velká. Bylo tedy nutné dopředu instruovat štáb a seznámit je se všemi specifiky poruch autistického spektra, ale i individuálními potřebami naší protagonistky. I přes tuto znalost by se spolupráce s Rozálkou dala označit za velmi intenzivní a bylo potřeba být velmi trpěliví. Její nadšení bylo však ohromným vkladem do celého procesu.

Vzhledem k mé osobní zkušenosti se spoluprací a komunikací s lidmi s autismem jsem si byla vědoma, že bude nutné celý natáčecí plán i celkový počet natáčecích dnů uzpůsobit právě handicapu Rozálky. Za zásadní tak považuji i produkční podmínky, které nám umožnily mít dostatek natáčecích dní, abychom se mohli co nejvíce přizpůsobit nejen tempu hlavní protagonistky a její rodiny, ale především právě naší protagonistce s PAS.

Hranice

Vzhledem k velmi osobnímu tématu udržuji s protagonisty velmi blízký vztah i přesto, že žijí zhruba 400 km od Prahy. Přes náročnost této blízké vazby ji považuji za zásadní a nutně se tento můj přístup a naše přátelství propsalo do stanovování vzájemných hranic.

Kromě běžných pravidel, jako je nedívat se do kamery nebo si nešahat na mikroport (atd.), bylo nutné si s naší protagonistkou s PAS stanovit další drobná pravidla, často úsměvného charakteru. Jedním z nich bylo například omezení tahání našeho kameramana Ludvíka Otevřela za vousy. Některá pravidla vznikla samovolně, běžným opakováním vznikl precedent, který následně Rozálka vyžadovala. Ta měla nejčastěji charakter hry, bylo tedy většinou nutné alespoň párkrát za den hrát na slepou bábu nebo na schovávanou, z čehož se postupem času stal sám o sobě jakýsi rituál. Dalším mým osobním pravidlem bylo se v přítomnosti Rozálky ideálně vyhýbat přesným časovým určením doby trvání jakékoliv naší aktivity, jelikož bylo poté z její strany důsledně vyžadováno. Tímto svým pravidlem jsem se vyhýbala diskomfortu samotné Rozálky, která porušování stanovených časů nesla nelibě. Spoustu pravidel již měla vytvořena samotná rodina, kdy se například nemluví o zvracení a žížalách, což jsou témata,

kteřá Rozálku děsí natolik, že i při vyslovení samotných těchto slov upadá do diskomfortu a úzkosti. Ačkoliv jsme tato pravidla převzali za svá, stávalo se, že jsme slovo omylem vyslovili, avšak Rozálčina reakce nebyla v našem případě nikdy fatální či dramatická, všeobecně k nám přistupovala s obrovskou vstřícností. Za podstatné považuji také zmínit, že sama Rozálka již ze své přirozenosti neustále a samovolně vytváří nejrůznější škálu často i velmi bizarních pravidel především vůči své rodině, ale i vůči mně a našemu štábu. Bylo tedy nutné některá tato pravidla explicitně, ale citlivě odmítnout a vysvětlit, proč tomu tak je. Vzhledem k již zmíněné Rozálčině vstřícnosti, ale pravděpodobně i určitému respektu, bylo toto vymezování našich hranic přijato bez větších problémů.

Autenticita

V naší běžné sociální interakci, ale i během samotného natáčení Rozálka projevovala obrovskou míru spontaneity, která s sebou přinášela i výjimečnou autenticitu. Ačkoliv se ve filmu její projev či intonace řeči mohou zdát být strojovými až mechanickými, jedná se o častý rys mluvy osob s PAS a v Rozálčině případě šlo o její běžný, přirozený projev. Dalším typickým rysem naší protagonistky s PAS byla také naprostá upřímnost, nezkreslená společenskými očekáváními či konvencemi, která do natočeného materiálu filmu přinášela podstatná témata i trefná pojmenování. Oproti běžným protagonistům tedy nejzásadnější rozdíl vnímám v její absenci potřeby kontroly vlastního obrazu, v naprosto spontánním projevu a vyjadřování všeho, co jí přišlo na mysl. Tato přímota v některých momentech nabývala však až krutých rozměrů. Demonstrativním (ale také úsměvným) momentem pak může být situace, kdy se Rozálka rozhlédla po pokoji, hluboce se zamyslela a řekla: „Hm... když Alex ovládá zvuk a Ludvík ovládá kameru, tak by mě zajímalo, na co jsi tu vlastně ty, Majdo? Ty jsi tu úplně zbytečná.“

Specifika komunikace

Komunikace a práce s osobou s PAS pro mne byla odjakživa součástí běžného rodinného soužití. V komunikaci s protagonistkou Rózou jsem se tak mohla opřít o žitou zkušenost, vlastní intuici a senzitivitu, ale zároveň jsem při rešerších důsledně pozorovala nebo s rodinou konzultovala její komunikační styl i zvyky tak, abych se jim mohla co nejvíce přizpůsobit. Za důležitý považuji i náš vztah, který jsme si vybudovaly poměrně snadno i díky extroverzi, otevřenosti a přátelskosti Rozálky.

Verbální komunikaci jsem přizpůsobovala úrovni protagonistky. Užívala jsem spíše jednoduchých, srozumitelných vět a vyvarovala jsem se abstraktních, metaforických i ironických sdělení. Pochopení komunikovaného sdělení jsem vždy automaticky ověřovala, případně jsem zvolila alternativní způsob sdělení. Doslovné chápání naší protagonistky s PAS vedlo v těchto případech pouze k úsměvným situacím a nikdy nemělo za následek problematickou situaci. Rozálčina silná touha po pozornosti naší spolupráci na jednu stranu ulehčovala, na tu druhou ji však v některých případech ztěžovala. Bylo možné ji skrze ni motivovat, především pak skrze rámec již zmíněných her a „legrací“. Avšak

v momentech, kdy bylo nutné řešit technické či logistické problémy, její neustálé, intenzivní vyžadování pozornosti bylo spíše komplikací. Tyto obtíže jsem řešila především trpělivým vysvětlováním či jejím zapojením do řešení problému, ačkoliv to bylo pouze „na oko“. Podstatná byla v těchto situacích také pomoc ostatních protagonistů, ale také samotného štábu – zvukařky Alexandry Strapkové, kameramana Ludvíka Otevřela nebo kameramanky Kristiny Kůlové, kteří jí případně pozornost věnovali.

Rozálka, na rozdíl od některých jiných dětí s PAS, miluje dotyk. Velmi často tak vyhledávala fyzický kontakt s námi, ať už šlo o objetí, tulení či lochtání, a velmi často ho vyžadovala. To samozřejmě usnadňovalo ku příkladu proces nasazování mikroportu (čehož jsme se zpočátku obávali) či její režijní vedení gestem či dotykem. Bylo však zapotřebí se také vůči tomuto intenzivnímu chování citlivě vymezit a to v případech, kdy zabraňovalo samotnému natáčení nebo zásadně překračovalo komfortní zónu jednotlivých členů štábu.

Vládní doporučení a 1+10 bodů

O vládním doporučení *Klíč pro komunikaci s osobou s autismem* ani o *1+10 zásad komunikace s lidmi s autismem* jsem před natáčením svého filmu nevěděla, nicméně většinu bodů jsem nevědomě dodržovala.

Reflexe

Již během natáčení filmu *Ta druhá* jsem s protagonisty organicky reflektovala samotný proces. Hlubší zpětná vazba vůči natáčení i podobě filmu proběhne až během jeho dokončování. Prozatím tedy s protagonisty tato reflexe neproběhla. Svou osobní zkušenost s autismem považuji za velkou výhodu, která mi umožnila přirozeně, takřka automaticky a intuitivně spolupracovat s protagonistkou s PAS. Věřím, že tato má odžitá znalost nám umožnila efektivnější komunikaci a velmi funkční spolupráci (založenou především na pozitivní motivaci), která nás vzájemně bavila a obohacovala. Zároveň mi tento proces poskytl hodnotnou sebereflexi i ve vztahu ke své vlastní sestře a v komunikaci s ní.

Práce na tomto filmu i spolupráce s protagonisty, včetně Rozálky, byla pro mne tedy velkým přínosem. Dovolila mi s odstupem hledět na vlastní zkušenost, reflektovat skrze tuto rodinu své postoje, dilemata i vztahy. Terapeutický rozměr filmu, ať už pro mne nebo pro hlavní protagonistku, vidím v možnosti sdílení našich zkušeností, v blízkém důvěrném vztahu, který nám umožnil otevřeně reflektovat témata vyžadující tuto osobní zkušenost a v podpoře, kterou jsme si díky tomu dokázaly předat.

5 Závěr

V této bakalářské práci jsem se snažila pojmenovat specifika spolupráce a komunikace s protagonisty s PAS, včetně těch specifíků, jež jsou spjata s obtížemi i přínosy. Skrze zprostředkování individuálních přístupů tří českých režisérů a režisérek dokumentárních filmů jsem ukázala jejich způsob práce i řešení, která při těchto spolupracích uplatňovali. V tomto kontextu jsem připojila i vlastní reflexi své spolupráce s protagonistkou s PAS.

Vztah k tématu, motivace i záměr výsledného filmu se u jednotlivých vybraných režisérů a režisérek lišil. Miroslavu Jankovi byl námět nabídnut producentem. Zpočátku byla jeho informovanost malá, k natočení filmu ho motivovala především určitá fascinace a zaujetí. Veroniku Stehlíkovou k natočení filmu přivedla osobní zkušenost blízkých přátel (rodiny Třešňákových) a záměrem jí bylo upozornit na komplikovanou situaci rodin pečujících o osoby s PAS. Zuzana Kirchnerová vycházela z vlastní zkušenosti se svým synem a cílem její dokumentární série bylo taktéž upozornit na problematiku ústavní péče. V mém případě se také jednalo o osobní zkušenost a záměrem bylo taktéž otevření tématu sourozenců osob s autismem.

Všichni dotazovaní režiséři a režisérky kladli důraz na partnerský, otevřený přístup k protagonistům s PAS. Pro Janka byl důležitý přátelský rozměr spolupráce, svůj režijní přístup nevolil s ohledem na autismus svých protagonistů. Stehlíková svůj přístup volila především s ohledem na záměr filmu, taktéž považovala za podstatné nebýt invazivní. Kirchnerová se opírala o pečlivou přípravu a vlastní zkušenost, která se do jejího režijního přístupu promítla empatií, otevřeností a blízkostí vůči jejím protagonistům. V mém případě tomu nebylo jinak. Pečlivé přípravy a přátelský, otevřený a blízký vztah s protagonistkou s autismem byly zásadní k navázání funkční spolupráce. Janek zdůrazňoval možnost nenásilně rámovat natáčení jako „hru“. Tento rámeček se v mém případě také ukázal jako velmi funkční, protože zčásti umožnil redukovat míru stresu a zároveň částečně usměrňovat pozornost mé protagonistky s autismem.

Nikdo z dotazovaných, včetně mě, neznal vládní doporučení *Klíč pro komunikaci s osobou s autismem* ani *1+10 zásad komunikace s lidmi s autismem* Národního ústavu pro autismus. Všichni se však shodli, že většinu těchto bodů nevědomě dodržovali.

Specifika spolupráce s protagonisty s PAS, oproti běžné spolupráci s protagonisty bez autismu, vidí tázaní režiséři a režisérky především v nutnosti citlivějšího přístupu k protagonistům s PAS. Stehlíková zmiňuje potřebu vyšší míry senzitivity, Kirchnerová odlišnost vidí v nezbytnosti péče o protagonisty s autismem nad rámeček té běžné. Janek senzitivnější přístup uplatňoval především v ohledu na rychlou unavitelnost a nízkou frustrační toleranci protagonistů, v čemž se shoduje i s Kirchnerovou a Stehlíkovou. Má zkušenost je stejná, skrze osobní zkušenost byla má zvýšená citlivost na reakce protagonistky s PAS naprosto přirozená a k jejímu uvědomění si došlo až během vedení

rozhovorů s vybranými režiséry. Výzkum této práce ukázal, že všichni dotazovaní režiséři a režisérky byli ovlivněni především omezeným časem, po který byli protagonisté s PAS ochotni a schopni natáčet, čímž se tato spolupráce zcela vymykala běžnému standardu. Shoda byla v tomto ohledu naprostá, všichni tázaní se s touto obtíží setkali a do určité míry byla jejich řešení podobná. Především bylo nutné se protagonistům s PAS a jejich potřebám do velké míry přizpůsobovat a často improvizovat. Kirchnerová také pracovala s pozitivní motivací protagonistů. S touto obtíží jsem se zpravidla setkávala také a situace jsem řešila podobně. Podstatným nástrojem pro mě, stejně jako pro Kirchnerovou, byla pozitivní motivace a rámeček „hry“. Nízká frustrační tolerance protagonistů a jejich rychlá unavitelnost pak v některých případech vedly k problémovému chování protagonistů, které všichni dotazovaní řešili především přestávkami (time out) či přerušením natáčení. Stehlíková s Jankem zmiňují, že nepřijímali žádná zvláštní opatření k prevenci problémového chování, a to především z toho důvodu (zvláště pak v případě Stehlíkové), že toto problémové chování bylo paradoxně vítané pro jeho zachycení, a tedy podpořilo záměr filmu. Všichni tři vybraní režiséři a režisérky se také shodují, že kromě nutnosti se svým protagonistům s PAS z velké části či zcela přizpůsobit, bylo také potřeba trpělivě čekat a věnovat protagonistům dostatek času a prostoru. Toto specifikum bylo zásadní a bylo nutné ho zohlednit i v organizaci a produkci natáčení. Kirchnerová s Jankem upozorňují především na nutnost většího počtu natáčecích dní v kontextu nezbytného omezení počtu denních natáčecích hodin, potřebných přestávek a možné nutnosti natáčení přerušit. V mém případě tomu bylo také tak, počet natáčecích dnů jsme z výše zmiňovaných důvodů zdvojnásobili, což umožnilo nastavit funkční spolupráci mezi mnou a protagonistkou s PAS.

Dalším výrazným specifikem a zároveň přínosem byla dle slov dotazovaných obrovská autenticita protagonistů s PAS. Jejich bezprostřednost a přímota umožňovala, dle Kirchnerové, v její komunikaci naprostou otevřenost a upřímnost. Taktéž jako přínos zmiňuje nadšení a mimořádnou motivaci protagonistů pro natáčení, což kompenzovalo velkou intenzitu celé spolupráce. I v tomto bodě se má zkušenost protíná se zkušeností Kirchnerové.

V rámci komunikace byla pro všechny oslovené režiséry a režisérky, a také pro mne, zásadní spolupráce s pečujícími osobami protagonistů s PAS. Ve většině případů se jednalo o rodiče, v případě Kirchnerové také o pečovatele a další zaměstnance. Díky nim se mohli blíže seznámit s projevy protagonistů a přiblížit se jejich komunikačnímu stylu. Janek s tímto tvrzením souhlasí, avšak dodává, že tyto informace přijímal a aplikoval spíše nevědomě. Pro Stehlíkovou byla spolupráce s rodiči klíčová, a to především z důvodu závažnosti a nonverbálnosti jejich protagonistů s PAS. I přes nemožnost verbální komunikace s protagonisty a omezené možnosti zpětné vazby s nimi však Stehlíková komunikovala. Svůj způsob komunikace označila za intuitivní, sdělení nijak nezjednodušovala. Janek se v komunikaci s protagonisty s PAS vyhýbal dvojsmyslům a abstraktním sdělením, snažil se vyjadřovat přímě a doslovně. Neverbální komunikaci pak upřisoval dle citu individuálně. Tento přístup sdílela i Kirchnerová.

Ta vycházela ze své zkušenosti s komunikací se svým synem s PAS, intuitivně tak přizpůsobovala svá sdělení i jejich formu úrovni jednotlivých protagonistů.

V přístupu k hledání a vymezování si hranic však všichni režiséři a režisérky přistupovali rozdílně. Janek si hranice s protagonisty explicitně nevytyčoval, dle jeho slov přirozeně vyplývaly ze situací, případně se podle potřeby přizpůsoboval. Stehlíková si s protagonisty s PAS také nestanovovala hranice či pravidla z důvodu jejich závažného postižení. Hranice tak bylo nutné hledat především skrze rodiče jejich protagonistů a pečujících. Ti měli například právo zastavit natáčení, pakliže by nějaká situace či záchvat překročil únosnou mez. Kirchnerová společně se spolurežisérem Bojarem, a především s pečovatelem Jiřím museli regulovat některé problematické chování protagonistů. To se například týkalo nutnosti omezit intenzivní pokusy o fyzický kontakt jednoho z protagonistů vůči Kirchnerové, a to především z důvodu režisérčina pokročilého stádia těhotenství. Toto a další pravidla zaváděli v doprovodu s vysvětlováním jejich důvodu i pozitivní motivací, kterou se snažili problémové chování regulovat. Stejným způsobem jsem pracovala i já, v krajních případech jsem se pokoušela problémové chování regulovat vysvětlováním, pravidly nebo hrou.

Zpětná vazba protagonistů s PAS na průběh spolupráce se v jednotlivých případech liší. V mém případě je zatím zpětná vazba kladná a reflexe výsledného filmu teprve proběhne. Spolupráci s Kirchnerovou dle jejích slov přijímali protagonisté kladně, dokonce s velkým nadšením. Reflexe spolupráce Jankových protagonistů byla také povětšinou kladná. Vztah k výslednému filmu byl různorodý a v čase proměnlivý. Stehlíková zpětnou vazbu od svých protagonistů s PAS nezískala s ohledem na jejich postižení. Všichni dotazovaní režiséři a režisérky se shodli, že by na svých přístupech k protagonistům s PAS nic neměnili. Nabídli také několik doporučení pro další filmové tvůrce, kteří by případně plánovali spolupráci s lidmi s PAS. Janek doporučuje nepřístupovat k nim skrze jejich handicap a skrze fakt, že žijí s autismem. Navrhuje k nim přistupovat jako ke komukoliv jinému. Stehlíková dodává, že za podstatné pro funkční spolupráci považuje také otevřenost k alternativním způsobům komunikace. Kirchnerová doporučuje zbavit se všech předsudků a stereotypů, které osoby s autismem provází. Vybízí k pokoře a apeluje, aby se téma autismu nezneužívalo. Taktéž znovu připomíná nutnost pečlivé přípravy a dostatek času na zdárnou spolupráci.

Věřím, že i díky sdílením zkušenosti režisérů a režisérek může být tato práce přínosná pro kohokoliv, kdo plánuje spolupráci s protagonisty s PAS. Ačkoliv jsou u každého jedince s autismem jeho projevy i potřeby naprosto individuální a jedinečné, vychází z výzkumu najevo, že je nutné se těmito protagonistům podstatně přizpůsobit a být připraven na improvizaci. Podstatný je tedy především právě dostatek času a trpělivosti. Na druhou stranu by ale přístup tvůrce nebo tvůrkyně měl být empatický, bez předsudků a neměl by vést k jakékoliv podobě exkluze.

Pro mě osobně přínos této práce spočívá především ve vlastní reflexi mých režijních voleb a postupů. Komparací svého přístupu a přístupů vybraných režisérů a režisérek jsem došla k závěru, že má vlastní zkušenost a soužití s osobou s PAS mě ke spolupráci a efektivní komunikaci s protagonistkou s PAS vybavila mnohými nástroji, které jsem mohla v této spolupráci přirozeně až automaticky aplikovat bez větších potíží.

6 Zdroje

6.1 Filmy

Normální autistický film

Režie: Miroslav Janek

Země: Česká republika

Rok: 2016

Minutáž: 90 min.

Scénář: Miroslav Janek

Kamera: Miroslav Janek

Zvuk: Matěj Němec

Střih: Tonička Janková

© Mimesis Film, Česká televize, Mat Film s.r.o. 2016

Děti úplňku

Režie: Veronika Stehlíková

Země: Česká republika

Rok: 2017

Minutáž: 52 min

Scénář: Veronika Stehlíková, Petr Třešňák, Patra Třešňáková, Alena Müllerová

Kamera: Josef Nekvasil

Zvuk: Vítek Jíra

Střih: Katarína Buchanan

© Česká televize 2017

Pět statečných

Režie: Zuzana Kirchnerová, Tomáš Bojar, Erika Hníková

Země: Česká republika

Rok: 2018

Minutáž: 5x 40 min.

Scénář: Zuzana Kirchnerová, Tomáš Bojar

Kamera: Lukáš Hyksa, David Cysař, Jiří Chod, Jakub Halousek

Zvuk: Petr Šoltys, Pavel Kovařík

Hudba: Petr Marek

Střih: Adam Brothánek, Hedvika Hansalová

© Česká televize, Cinema Arsenal 2018

Ta druhá

Režie: Marie-Magdalena Kochová

Země: Česká republika

Rok: plánovaná premiéra 2024

Minutáž: cca 80 min.

Scénář: Marie-Magdalena Kochová

Kamera: Ludvík Otevřel, Kristina Kůlová

Zvuk: Alexandra Strapková

Střih: Simona Donovalová

© m3 Films 2024

6.2 Literatura

DE VITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. 6. Praha: Grada, 2008, s. Expert (Grada). ISBN 978-80-247-2018-0.

GAUTHIER, Guy. *Dokumentární film, jiná kinematografie*. V Praze: Akademie múzických umění, 2004. ISBN 80-733-1023-6.

GILLBERG, Christopher a PEETERS, Theo. *Autismus – zdravotní a výchovné aspekty: výchova a vzdělávání dětí s autismem*. 1. Praha: Portál, 1998. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-7178-201-7.

HOWLIN, Patricia. *Autismus u dospívajících a dospělých: cesta k soběstačnosti*. 2. Praha: Portál, 2005. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-7367-041-0.

HRDLIČKA, Michal a KOMÁREK, Vladimír. *Dětský autismus*. 2., dopl. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0686-6.

KOPŘIVA, Karel. *Lidský vztah jako součást profese*. 6., V Portálu 5. vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-922-4.

MKN-10: mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů: desátá revize: obsahová aktualizace k 1.1.2018. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, 2018. ISBN 978-80-7472-168-7.

NICHOLS, Bill. *Speaking Truths with Film: Evidence, Ethics, Politics in Documentary*. Oakland, California: University of California Press, 2016. ISBN 978-05-2029-040-2.

NICHOLS, Bill. *Úvod do dokumentárního filmu*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2010. ISBN 978-80-7331-181-0.

RABIGER, Michael a HERMANN, Courtney. *Directing the Documentary*. 7. New York: Taylor & Francis, 2020. ISBN 0367235579.

SLOWÍK, Josef. *Komunikace s lidmi s postižením*. 1. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-691-9.

ŠPORCLOVÁ, Veronika. *Autismus od A do Z*. 1. V Praze: Pasparta, 2018. ISBN 978-80-88163-98-5.

THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha*. 1. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-091-7.

6.3 Elektronické zdroje

1+10 zásad komunikace s lidmi s autismem. *Národní ústav pro autismus, z.ú.* [online]. [cit. 2022-05-21]. Dostupné z: https://nautis.cz/files/userfiles/PR_osveta/110_zasad_komunikace.pdf

Klíč pro komunikaci s osobou s autismem. *Ministerstvo zdravotnictví České republiky* [online]. 2016 [cit. 2022-05-21]. Dostupné z: <https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/wepub/13557/29683/KS---Klic-pro-komunikaci-s-osobami-s-autismem.pdf>

Komunikační soubor pro osoby s poruchou autistického spektra. *Ministerstvo zdravotnictví České republiky* [online]. 2017 [cit. 2022-05-21]. Dostupné z: <https://www.mzcr.cz/komunikacni-soubor-pro-osoby-s-poruchou-autistickeho-spektra/>

NEŠPOR, Zdeněk R. Sociologický ústav AV ČR. *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2022-05-22]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Komunikace?fbclid=IwAR1KMIdynvJzDg5h0GHZ6_8cuSH1_4d7shx3uLeqbcMw2LMWMKhkgSHgSU4

ŽUPOVÁ, Veronika a THOROVÁ, Kateřina. Základní diagnostické testy. *Autismport* [online]. Praha: Národní ústav pro autismus, z.ú., 2021 [cit. 2022-05-13]. Dostupné z: <https://autismport.cz/o-autistickem-spektru/detail/zakladni-diagnosticke-testy>

ŽUPOVÁ, Veronika. Screeningové metody. *Autismport* [online]. 2021 [cit. 2022-05-13]. Dostupné z: <https://autismport.cz/o-autistickem-spektru/detail/screeningove-metody>

7 Přílohy

Příloha č. 1, Přiložené CD s přepisem rozhovorů ve formátu PDF a docx.

- Miroslav Janek – režisér, kameraman a střihač
- Veronika Stehlíková – režisérka, scenáristka a dramaturgyně
- Zuzana Kirchnerová – režisérka a scenáristka